

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

**Формування навичок спілкування у дітей молодшого дошкільного
віку з однолітками в ігровій діяльності**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Виконала:

Глушко Ангеліна Олександрівна
студентка 21-ДО групи
факультету дошкільної освіти

Науковий керівник:

Токарік Л. Б.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СПІЛКУВАННЯ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОДНОЛІТКАМИ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ.....	7
1.1 Проблема формування навичок спілкування у дітей дошкільного віку як наукова проблема.....	7
1.2 Особливості становлення культури спілкування протягом дошкільного дитинства.....	13
1.3 Ігрова діяльність як засіб формування навичок спілкування молодших дошкільників.....	21
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СПІЛКУВАННЯ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	26
2.1 Аналіз рівня сформованості навичок спілкування у молодших дошкільників.....	26
2.2 Система роботи з формування навичок спілкування у дітей молодшого дошкільного віку в ігровій діяльності.....	33
2.3 Аналіз динаміки навичок спілкування у молодших дошкільників.....	62
ВИСНОВКИ.....	66
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Спілкування є однією із центральних проблем, крізь призму якої вивчаються питання сприймання й розуміння людьми одне одного, лідерства й керівництва, згуртованості і конфліктності, міжособистісних взаємин. Спілкування допомагає глибше розглянути процес міжособистісної взаємодії та має велике значення у формуванні людської психіки, інтелекту, у розвитку і становленні її культурної поведінки. Завдяки спілкуванню людина розширює загальний світогляд, мислення, сприймання, розвивається як особистість.

Винятково важливим є значення та роль спілкування в житті дитини дошкільного віку. Адже розвиток особистості дошкільника відбувається не лише під впливом різних соціальних інститутів, а й у процесі спілкування з оточуючими: з дорослими й однолітками. Моральний розвиток, складовою якого є культура спілкування, розглядається у Декларації прав дитини [11], Конвенції про права дитини [23], Законі України «Про дошкільну освіту» [45], Базовому компоненті дошкільної освіти [2].

На думку А. Богуш та Н. Гавриш, «спілкування як діяльність має особливе значення, яке не зводиться до інших життєвих потреб дитини. Потреба у спілкуванні не природжена. Вона виникає, формується і функціонує в процесі безпосередньої взаємодії дитини з дорослими, які її оточують» [5, с. 42].

Науковці (Н. Захарова, О. Щербакова, М. Лісіна) стверджують, що спілкування з дорослими й однолітками дає можливість дитині засвоювати еталони соціальних норм поведінки. Дитина в певних життєвих ситуаціях стикається з необхідністю узгодити свою поведінку з моральними нормами і вимогами. Тому важливими моментами в моральному розвитку дитини стають знання норм спілкування [17;54;33]. Зважаючи на це, проблема спілкування належить до найважливіших для дитини дошкільного віку сфери життєдіяльності.

Стан дослідження проблеми. Із розширенням мережі наукових центрів в Україні збільшилася кількість науковців, які проводять дослідження у галузі спілкування. Спілкування розглядається як система, а отже, його вивчення має системний характер. Можна виокремити два напрями його вивчення: теоретичні дослідження спілкування (А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Піроженко, Н. Захарова); практичне навчання формам і методам підвищення рівня культури спілкування (А. Богуш, Н. Захарова, О. Кононко).

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про багато аспектів спілкування. Вчені вивчали питання спілкування як обмін думками, почуттями, переживаннями (Л. Виготський, С. Рубінштейн); досліджували спілкування як один із різновидів людської діяльності (Б. Ананьєв, І. Кон, О. Леонтєв); розглядали важливість комунікативно-мовленнєвого розвитку в процесі становлення особистості й індивідуальності дитини (Г. Андрєєва, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Дятленко, О. Кононко, К. Крутій, В. Кузьменко, Т. Піроженко, Ю. Приходько, Т. Рєпіна, А. Рузьська).

Водночас досить актуальною залишається проблема формування особистості дошкільника, яку досліджували провідні психологи Л. Божович, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Леонтєв та інші. До того ж вивчалася роль спілкування в особистісному становленні дошкільника (О. Кононко, В. Кузьменко, М. Лісіна, А. Рузьська, Є. Суботський). На сучасному етапі розвитку суспільства вчені також вивчають проблему впливу однолітків і дорослих на формування особистості дитини дошкільного віку, яку досліджують Т. Дуткевич, С. Михальська, Р. Павелків, Н. Захарова.

Світовий досвід та надбання українських вчених на етапі демократизації суспільного життя доводить, що діти дошкільного віку успішно формуються у гуманістичному середовищі, спрямованому на особистісно-орієнтовану модель. Велике місце в цьому процесі посідає дитяча гра, тобто активна діяльність дитини, під час якої вона оволодіває соціальними функціями, стосунками, мовою як головним засобом комунікації, навичками спілкування.

Вимога часу, а саме особистісно зорієнтований підхід до розвитку навичок спілкування дітей дошкільного віку надає змогу максимально врахувати рівень мовленнєвого розвитку та мовні здібності, наміри, бажання, індивідуальні особливості кожної дитини і стимулювати ці комунікативні прояви з організацією на їхню індивідуальність. Але, на жаль, спостереження показують, що певна частина дошкільників мають труднощі у комунікації. І з кожним роком ця проблема збільшується. Це виявляється при уважному вивченні системи взаємодії дитини з дорослими і ровесниками в побуті, партнерській рольовій грі, в ситуаціях нерегламентованого спілкування [17;54;33].

Саме це спонукало до вибору теми дослідження «Формування навичок спілкування у дітей молодшого дошкільного віку з однолітками в ігровій діяльності».

Об'єкт дослідження: процес формування навичок спілкування у дітей молодшого дошкільного віку з однолітками.

Предмет дослідження: педагогічні умови, форми виховання культури спілкування молодших дошкільників в ігровій діяльності.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка педагогічних впливів на процес формування навичок спілкування дітей молодшого дошкільного віку в ігровій діяльності.

Гіпотеза дослідження: сформувати навички спілкування у молодших дошкільників можна за умов:

- збагачення, поглиблення уявлень дітей про культуру спілкування з однолітками;
- використання ігрової діяльності для формування навичок спілкування дошкільників з однолітками;
- підтримки вихователя та батьків у формуванні навичок спілкування дітей з однолітками.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми формування навичок спілкування дошкільників в ігровій діяльності.
2. Визначити критерії та рівні навичок спілкування у дітей молодшого дошкільного віку з однолітками.
3. Розробити та апробувати систему формування навичок спілкування молодших дошкільників з однолітками в ігровій діяльності.
4. Розробити методичні рекомендації вихователям щодо поліпшення культури спілкування дошкільників.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс **методів:**

- теоретичних: аналіз психолого-педагогічної літератури;
- емпіричних (спостереження, анкетування, педагогічний експеримент);
- статистичні.

Новизна та практичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати з формування навичок спілкування дошкільників можуть бути використані як батьками, так і в практиці роботи дошкільних навчальних закладів.

Експериментальна база дослідження: Глухівський дошкільний навчальний заклад «Ромашка» Сумської обл.

Структура і обсяг роботи: робота складається зі вступу, двох розділів («Проблема формування навичок спілкування у дітей молодшого дошкільного віку з однолітками у теорії та практиці дошкільного виховання» та «Педагогічні умови формування навичок спілкування у дітей молодшого дошкільного віку в ігровій діяльності»), висновків, методичних рекомендацій вихователям, містить 69 сторінок тексту, 6 додатків. Список джерел налічує 54 найменування.

РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СПІЛКУВАННЯ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОДНОЛІТКАМИ У ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

1.1 Проблема формування навичок спілкування у дітей дошкільного віку як наукова проблема

Дошкільне дитинство - важливий період психічного розвитку дитини. За О. Леонтьєвим, це вік початкового фактичного утворення особистості. Саме в цей період у дитини інтенсивно формуються психічні функції, складні види діяльності: гра, спілкування з дорослими й однолітками, виникають ієрархія мотивів і потреб, самооцінка, вольова регуляція та моральні форми поведінки [32].

Спілкування є найважливішим чинником психічного розвитку дошкільника: спочатку з дорослими, а згодом і з однолітками й іншими дітьми. Поза спілкуванням розвиток у дитини специфічно людських психічних функцій та її особистісне становлення є неможливим. За Л. Виготським, «будь-яка вища психічна функція з'являється на сцені двічі: вперше як діяльність колективна, соціальна діяльність, тобто функція інтерпсихічна, вдруге як діяльність індивідуальна, як внутрішній спосіб мислення дитини, як функція інтрапсихічна» [9, с. 79].

Розглянемо, як саме зміст поняття «спілкування» трактується у словникових джерелах.

Так, згідно словника-довідника «Дошкільна освіта» спілкування розглядається як «взаємодія суб'єктів, у процесі якої відбувається обмін інформацією, досвідом, навичками, вміннями, а також результатами

діяльності; необхідна умова формування та розвитку особистості, а також володіння мовою» [13, с. 249].

У «Психологічному словнику-довіднику» зазначається, що «спілкування - взаємодія суб'єктів, в якій відбувається обмін пізнавальною та емоційною інформацією, досвідом, знаннями і вміннями, а також діяльністю та її результатами. Спілкування є необхідною умовою розвитку і формування особистості та групи» [43, с. 175].

В «Українському педагогічному словнику» спілкування визначається як «складна взаємодія людей, в якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, належності тощо» [10, с. 317].

Важливою частиною соціального життя людини є спілкування. За твердженням вченого Н. Ерастова, спілкування в будь-яких умовах є досягненням чого спільного [16].

Дослідниця О. Смук зазначала, що спілкування й особистість можуть розглядатися стосовно одне до одного як чинники взаємовпливу. Автор вважає спілкування чинником життєдіяльності особистості і, навпаки, особистість чинником спілкування. За О. Смук, функції спілкування є надзвичайно різноманітними: спілкування є потребою особистості, умовою і засобом її задоволення. За межами спілкування особистість не може задовільнити потреби, які пов'язані з її потягом до самореалізації, самовираженням та самоствердженням [51].

Ми погоджуємося з думкою О. Смук, що спілкування - це спосіб і умова соціального розвитку особистості та її ефективного функціонування. Спілкування стає ніби «наскрізним механізмом» зміни провідної діяльності у дітей, реалізації потенційних можливостей і розвитку психічної сфери дітей. Спілкування також впливає на розвиток всіх психічних процесів і станів: підвищує активність мислення, покращує засвоєння і відтворення інформації.

Таким чином, спілкування є необхідною умовою формування кожної особистості [51, с. 39].

Розвиток особистості дитини, уявлення про своє «Я», її емоційне благополуччя, ступінь впевненості чи невпевненості в собі визначаються складною системою взаємодії окремих підсистем особистісного мікросередовища («дитина - дорослий», «дитина - дитина»). Специфічні людські властивості, особистісні якості формуються лише в процесі взаємодії дитини із середовищем, у процесі її власної активної діяльності. У дошкільні роки дитина опановує нові, досить складні види діяльності: гра, продуктивні види діяльності та опановує нові форми спілкування з дорослими. Відносини з дорослими піднімаються на новий щабель. Все це має надзвичайне значення для якісних змін у психічному розвитку дитини, які відбуваються в дошкільному віці та є важливими для формування її особистості [51, с. 42-43].

Дослідниця М. Лісіна вважає, що розвиток спілкування дітей у дошкільному віці – це зміна якості цілісних утворень. Вони є складниками генетичного рівня комунікативності, які автор вважає формами спілкування. Упродовж дошкільного дитинства дітьми опановуються форми спілкування з дорослими: ситуативно-особистісне, ситуативно-ділове, позаситуативно-пізнавальне і позаситуативно-особистісне. Ми погоджуємося з автором, що спілкування є дуже важливим чинником психічного розвитку дитини, без якого неможливий розвиток психічних функцій та успішне особистісне становлення дітей дошкільного віку [33, с. 54].

М. Лісіна вказує, що ситуативно-особистісне спілкування виникає на другому місяці, коли в немовляти завершується становлення потреби в спілкуванні. Змістом є прагнення до доброзичливої уваги дорослого. Мотив спілкування - особистісний. У цьому віці спілкування є провідною діяльністю дитини [33, с. 56]. Орієнтовно із 6 місяців зміст потреби в спілкуванні поповнюється новим компонентом: потребою в співробітництві. Ділові мотиви виступають першочерговими, дорослий вже розглядається

дитиною помічником, учасником та організатором спільних дій. Спілкування здійснюється за допомоги експресивно-мімічних засобів, ситуативного мовлення, предметних дій та перших слів дитини. Це свідчить про розвиток ситуативно-ділової форми спілкування, яка зберігається до трьох років [33].

Позаситуативно-пізнавальна форма спілкування виникає у молодшому дошкільному віці (М. Лісіна). Завдяки дитячим запитанням «Чому?», «Для чого?» виникає потреба в повазі. Провідним стає пізнавальний мотив, а дорослий виступає у новій якості - як людина-ерудит, яка здатна відповісти на будь-які дитячі запитання. Мовлення при цьому виступає основним комунікативним засобом, забезпечуючи позаситуативність спілкування, дає можливість отримувати й передавати інформацію [33].

Дослідниця М. Лісіна вказує, що вища форма спілкування дитини з дорослим (позаситуативно-особистісна) виникає наприкінці дошкільного віку. Це пов'язано з формуванням нового змісту потреби у взаєморозумінні й співпереживанні. Дослідниця доводить, що це пов'язано з подальшим розвитком дитини, змінами в її життєвій позиції, бо дитина зосереджується на соціальному оточенні, й світ людини починає приваблювати її більше, ніж навколишній світ. Провідним мотивом спілкування стає особистісний [33, с. 82-83].

Отже, завдяки розвитку спілкування дітей із дорослими змінюються форми спілкування з ними. Вони відрізняються між собою за місцем спілкування, за змістом комунікативної потреби, різняться мотивами та засобами спілкування, та, відповідно, мають різне значення в психічному й особистісному розвитку дитини. Водночас формується і розвивається особистість дитини [33;9;32].

Науковець С. Михальська вказує на важливість спілкування дитини з дорослими. Завдячуючи спілкуванню з дорослими діти починають досліджувати навколишній світ, розуміти цей світ та усвідомлювати себе в навколишньому. Важливість впливу дорослих на розвиток дитини полягає в засвоєнні дитиною моральних норм [35]. Ми погоджуємося з думкою

дослідниці про важливість впливу поведінки близьких людей на дитину. Бо дитина наслідує їх, переймає манери, запозичує також і оцінки людей, подій та речей. Але дитина знайомиться з життям дорослих, спостерігаючи за їхнім повсякденним життям. Вирішальними в освоєнні зразків поведінки є оцінки, які дають авторитетні дорослі (персонажам казок та фільмів, розповідям людей). Дорослі відіграють також провідну роль у розвитку особистості дитини: вони навчають дитину і правил поведінки з іншими, і заохочують позитивні вчинки. Таким чином, дорослі пред'являють вимоги, оцінюють вчинки дитини та вимагають від дітей виконання правил. Поступово діти починають самостійно оцінювати свої вчинки на основі уявлень про те, якої поведінки чекають від них дорослі та однолітки [35].

Науковці Т. Піроженко, М. Лісіна, К. Крутій, А. Богуш, Н. Гавриш досліджували важливість спілкування дітей з однолітками. Таке спілкування характеризується більшою емоційністю, воно більш розкуте та сповнене фантазії, супроводжується різноманітними висловлюваннями, вигуками та сміхом. Спілкування з однолітками полягає у відсутності певних норм, способів поведінки, які необхідні у спілкуванні дитини з дорослими. Таким чином, спілкування з дорослим є вирішальним, але недостатнім чинником повноцінного та гармонійного розвитку особистості дошкільника. Спілкування дитини з однолітками є необхідною умовою формування готовності до навчання в школі [38;33;26;5].

Ми поділяємо думку Т. Дуткевич про те, що стосунки дитини з однолітками значно відрізняються за своїми функціями, змістом від спілкування дитини з дорослими. Автор також стверджує, що внесок спілкування і спільної діяльності з ровесником у розвиток дошкільника дуже помітний в етичних проявах, пізнавальній сфері, у розвитку самосвідомості, творчих здібностей дитини, здатності до співпраці [11, с. 90].

Т. Дуткевич вказує на важливість для дитини спілкуватися з дітьми свого віку, як з хлопчиками, так і з дівчатами. Як ми знаємо, діти дошкільного віку активно цікавляться один одним, у них з'являється

виражена потреба в спілкуванні з однолітками. Ця потреба розвивається на основі спільної діяльності дітей в іграх, під час виконання трудових доручень тощо [11, с. 326].

Т. Дуткевич вказує також на важливість впливу групи однолітків на розвиток особистості дитини. Він полягає у тому, що в умовах спілкування з однолітками дитина постійно повинна застосовувати на практиці засвоєні норми поведінки, пристосовувати ці норми і правила до різноманітних конкретних ситуацій [11]. У результаті спільної діяльності дітей виникають ситуації, які вимагають узгодження дій, прояву доброзичливості до однолітків, вчать відмовлятися від особистих бажань заради досягнення загальної мети. Але діти не завжди знаходять правильний вихід із цих ситуацій. Тому нерідко між ними виникають конфліктні ситуації. У конфлікти втручається вихователь, улагоджує їх та вчить дітей дошкільного віку усвідомленому дотриманню норм поведінки [11, с. 326].

За даними досліджень А. Рузької та М. Лісіної, у дітей другого-третього років життя провідним є особистісно-діловий (емоційний) мотив спілкування, у три-чотири роки - діловий мотив [33]. Тобто, контакти з однолітками обумовлені розвитком комунікативних мотивів. Діти більш чітко сприймають практичні вміння однолітків, оскільки їх цікавить процес спільної дії більше, ніж її результат. У чотири-п'ять років провідними є діловий і особистісний мотиви. У п'ять-сім років - діловий, особистісний і пізнавальний [33, с. 45].

Дослідження науковців М. Лісіної та А. Рузької, які були здійснені у сфері спілкування дітей з однолітками, дають змогу виокремити наступні параметри спілкування:

- зміст потреби дитини в спілкуванні з ровесниками;
- провідні мотиви спілкування;
- чутливість до впливів партнера;
- здібність до різноманітних контактів [33, с. 85].

Отже, формування особистості дитини упродовж дошкільного дитинства є соціальним процесом. Важливим чинником у ньому є спілкування дітей з оточенням: дорослими та однолітками, оскільки в процесі спілкування у дитини формується свідомість, самосвідомість, виникає Я-образ. Спілкування має велике значення в розвитку моральних якостей дитини, ціннісних орієнтирів і становленні основ особистості дитини в сучасному світі.

1.2 Особливості становлення культури спілкування протягом дошкільного дитинства

Вчені М. Лісіна, А. Рузьська, Г. Пантюхіна, О. Кононко та ін. досліджували вплив комунікативної діяльності дитини дошкільного віку. Ми погоджуємося з їхньою думкою про те, що ця діяльність формує всі інші особистісні новоутворення дитини: ставлення до себе, до інших людей, до предметної діяльності.

Наукові дослідження під керівництвом М. Лісіної засвідчили, що саме у спілкуванні розвивається внутрішній план дій дитини, сфера її емоційних переживань, довільна поведінка та вольові прояви, пізнавальна активність дітей, самооцінка, самосвідомість та мовлення [33].

Ми підтримуємо думку М. Лісіної про те, що спілкування визначається як супровідний вид діяльності дитини, тобто є другим провідним видом діяльності. Автор виділяє чотири форми спілкування дошкільників: ситуативно-особистісна (1-й місяць); ситуативно-ділова (6 місяців); позаситуативно-пізнавальна (3-4 роки); позаситуативно-особистісна (5-6 років) [33].

Аналіз досліджень вченої дає змогу стверджувати, що спілкування з однолітками відрізняється від спілкування з дорослими, а саме: містить

істотні особливості (розкутість, лексичне багатоманіття, наявність фантазувань, супроводжується різноманітними інтонаціями, вигуками, кривляннями, сміхом; нестандартність і нерегламентованість, переважають ініціативні дії над реактивними). В таких контактах відсутні суворі норми і правила, способи поведінки, яких діти намагаються дотримуватися у спілкуванні з дорослими [33].

Спілкування дітей із однолітками зазнає істотних змін впродовж дошкільного віку: зміст потреби, мотиви і засоби спілкування.

Так, науковець Т. О. Піроженко вважає, що комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини охоплює аспекти: емоційний, комунікативно-лінгвістичний, вольовий, творчий розвиток, що виявляються в мовленнєвій поведінці, розвитку свідомості та розвитку особистісних рис дитини [38].

Т. Піроженко стверджує, що комунікативний розвиток необхідно розглядати лише в загальному контексті соціалізації дошкільника. Автор наголошує, що в контактах з товаришами ініціативні висловлювання дітей переважають над висловлюваннями-відповідями, бо дитині більш важливо висловитися самій, ніж вислухати іншого. Тому бесіди з однолітками рідко вдаються дошкільникам, бо кожний говорить про своє та не вислуховує співрозмовника, перебиває його [38].

За спостереженнями Т. Піроженко, дії дошкільників, які спрямовані на однолітків, за метою і за функціями є різноманітними. У спілкуванні з однолітками вони намагаються керувати діями інших, часто контролюють їх, роблять зауваження, повчають, можуть демонструвати свої здібності та вміння, часто нав'язують власний зразок поведінки, діяльності, порівнюють їх із своїми діями [38;39].

Спілкування з однолітками відіграє важливу роль у психічному розвитку дітей дошкільного віку. Воно є необхідною умовою формування у них суспільних якостей, прояву і розвитку елементів соціальних взаємин у групі дошкільного закладу [38;39].

Динаміка спілкування і спільної діяльності дітей протягом дошкільного дитинства полягає у тому, що зростає змістовність, вибірковість, стабільність відносин; розвивається потреба у спілкуванні й співпраці, орієнтованість на інтереси ровесників. З 3-х місяців життя закладається основа спілкування і спільної діяльності з ровесниками.

Колектив дослідників під керівництвом А. Г. Рузької [46] вирізняє три форми спілкування з ровесниками у дошкільному віці: емоційно-практичне, ситуативно-ділове, позаситуативно-ділове.

Як стверджує А. Рузька, спочатку контакти дітей з ровесниками виникають для задоволення потреб в активності та нових враженнях. Автор вказує, що первинне оформлення потреби дітей у спілкуванні з ровесниками виникає під впливом організуючих впливів дорослого [46].

Н. І. Ганошенко підкреслює, що у немовляти спільність з ровесниками має виразний суб'єктивний характер та обмежується безпосередніми емоційними зв'язками. Однолітків діти сприймають як цікавий об'єкт пізнання: у них виникають позитивні емоційні реакції, дитина чутливо реагує на настрій однолітка, проявляється ефект зараження емоціями [46].

Г. В. Пантюхіна, К. Л. Печора, Е. Л. Фрухт досліджували потребу дитини у спілкуванні. На їхню думку, ознакою перших проявів потреби у спілкуванні з ровесниками є перші контакти між дітьми, що виникають з трьох місяців. Змістом цих контактів є інтерес та задоволення при спостереженні за ровесником.

А. Г. Рузька зазначає, що подальший розвиток спілкування з ровесником пов'язаний із виникненням у немовляти комплексу поживлення при спілкуванні з дорослим [46]. Комплекс поживлення стосовно однолітка спостерігається приблизно з п'яти місяців. Дитина вчиться маніпулювати з предметами і це призводить до того, що починається розвиток спільних дій з однолітками. У другому півріччі першого року життя вплив однолітка знаходить відображення у діях дитини. Дитина намагається наслідувати дії: одна дитина тримає у руці іграшку, інша торкається до неї, намагається

повернути. Тобто, виникають контакти між дітьми у формі спільних предметно-практичних та ігрових дій [46].

До кінця немовлячого віку формується виразне пізнавальне ставлення до однолітка: малюк торкається обличчя іншої дитини, смикає одяг, волосся, тобто ставиться як до фізичного об'єкту. Водночас малюк посміхається іншій дитині, несе для неї іграшки, подібно до того, як він поводить себе у спілкуванні з дорослим [46]. Прагнення до спілкування з однолітками носить ситуативний і невиразний характер. Діти звертають увагу на ровесників, якщо вони опиняються у полі їхнього сприймання, але ініціативи до пошуку партнера серед однолітків при цьому не виявляють. На цьому етапі створюється фундамент для появи спілкування з ровесниками у ранньому віці [46].

В кінці другого року життя виникає емоційно-практична форма спілкування з ровесниками. При цьому потреба у спілкуванні з ровесником виражена все ще слабо і вважається четвертою за значенням після потреб в активному функціонуванні, у спілкуванні з дорослими, у нових враженнях. Перший зміст потреби у спілкуванні з ровесником полягає у тому, що дитина прагне брати участь у розвагах та іграх, де виникає можливість самовираження. Варто підкреслити, що в дитячих групах виникає спільний емоційний фон: діти разом сміються, бігають, кричать. При цьому характерними є окремі епізоди спілкування, контакти між однолітками все ще нечасті. Діти все ще захоплено граються з іграшками насамоті, не потребуючи спілкування з ровесниками [22;46].

Я. Л. Коломінський вказує, що у ранньому віці виникає передспівробітництво з ровесниками, представлене характерною грою поряд, але все ще не разом. При цьому автор вказує, що роль мовлення встає більш важливим [22].

За Я. Коломінським, у 4-6 років виникає ситуативно-ділова форма спілкування з однолітками. Вона є найбільш типовою для дошкільного дитинства [22;46]. Ми підтримуємо твердження дослідника про те, що

головним змістом потреби дітей дошкільного віку у спілкуванні з ровесниками полягає у прагненні налагодити ділову співпрацю, узгодити свої дії з партнером по діяльності. Співпраця відрізняється більш тісною взаємодією дітей, кооперативним характером їхньої діяльності. Співпраця дітей носить переважно ігровий характер. Вона зосереджена в цілому не на результаті діяльності, а на її процесі [22].

Прагнення до спільної діяльності виражене у дітей досить сильно. Діти йдуть на компроміс, поступаються один одному іграшками, привабливішою роллю в грі тощо. "Гаразд, ти будеш капітан, а я твій помічник", - погоджується Роман М. (5 р. 10 міс.). "Ти бери ведмедика, а я, так і бути, візьму зайця", - заявляє Таня Д. (5 р.). "Сашко, давай спочатку ти мене підкотиш, а потім я тебе", - пропонує Дмитро Д. (6 р. 11 міс.) [22].

Виникають перші спільні ігрові дії дітей. Гра на однаковий сюжет об'єднує різноспрямовані, слабо узгоджені дії. Наприклад, у розігруванні сюжету "Сім'я" "мама" йде на роботу, а "батько" готує "дитину" до сну. "Мама" вдома погодувала "дитину", а "вихователь" знову дає їй сніданок. Виникає інтерес до дій партнера, їх порівняння з власними, що виступає у питаннях, репліках, оцінках дій іншого. Наприклад, Оленка З. (4 р. 7 міс.) готує ліжечко, щоб покласти свою "доньку" (ляльку) спати. Діана Р. (5 р.) на віддалі спостерігає за діями Оленки. Коли побачила, що замість ковдри Оленка приготувала листок паперу, рішуче підбігає.

Діана: А твоя лялька замерзне. Хіба така ковдра їй потрібна?

Оленка: А в мене зараз літо.

Діана: Ну й що! Все одне ця ковдра не годиться.

Оленка: Ось своїй ляльці даси кращу, а моїй ця подобається [22].

Науковці М. І. Лісіна, А. Г. Руська, О. О. Смирнова відзначають, що дітям властива особлива манера поведінки, в якій яскраво виявляються схильність до конкуренції та змагання [33;50]. У змісті потреби у спілкуванні з ровесником на першому місці виступає прагнення до співдії. На другому місці вже знаходиться такий компонент, як бажання поваги і визнання. Діти

вже вимагають визнати їхні власні досягнення, а дії однолітків оцінюють прискіпливо, при цьому більш виразно підкреслюють власні якості [33;50].

Згідно даних дослідження О. Смирнової, діти використовують виразні засоби спілкування, зображувальні та знакові засоби спілкування. Так, дошкільники багато й захоплено розмовляють між собою, але мовлення залишається ситуативним. Науковець здійснила аналіз висловлювань у ситуаціях взаємодії дітей 3-7 років та виявила такі основні теми:

- Я-висловлення про себе;
- Ти-висловлення про іншу дитину;
- світ-висловлення про предмети й явища, що виходять за межі ситуації;
- гра-висловлення дітей під час їхньої гри [50].

Ми підтримуємо думку автора про те, що ситуативно-ділове спілкування дошкільників з ровесниками сприяє розвитку основ особистості та самосвідомості. Також розвивається допитливість дитини, сміливість, оптимізм, активність, творчість. При відставанні у розвитку цієї форми спілкування з ровесниками у дітей може спостерігатися пасивність, замкненість та недоброзичливість [50].

Стосовно позаситуативно-ділової форми спілкування О. Смирнова вказує, що ця форма спілкування з ровесниками починає виявлятися у деяких дітей у 6-7 років. Але тенденція до її появи, елементи цієї форми спілкування складаються у більшості дітей старшого дошкільного віку [50]. Кількість позаситуативних контактів зростає до 50% від усіх взаємодій ровесників. Спілкування з ровесниками значно виходить за межі спільної предметної діяльності. Також дослідниця вказує, що значні зміни відбуваються у розвитку сюжетно-рольової гри, зростає її умовність та схематизм. Побудова гри стає ускладненою і це висуває вимоги до її попереднього планування [32;33;54].

О. Щербакова, Н. Рачова, С. Новосьолова вказують на зміст комунікативної потреби дітей [54;47;18]. Ця потреба полягає у прагненні до співпраці й співтворчості з однолітком. Як вказують дослідники, гра має

спільний характер, єдині правила, вимоги, необхідним елементом є узгодженість дій та врахування інтересів партнерів. Накопичується досвід попередніх спільних ігор дітей, це веде до узагальнення уявлень дітей про гру, про роль в ній кожної дитини [54;47;18].

О. Щербакова, Н. Рачова, С. Новосьолова вказують, що утворюється чіткий образ ровесника, відносини стають стабільними (спостерігається таке явище, як дружба), виникають міжособистісні симпатії. Відбувається формування суб'єктного ставлення до інших дітей, вміння бачити в них особистість, враховувати їхні інтереси та виникає готовність допомагати [54;18;47].

Разом із пізнанням ровесника в дітей розвивається розуміння Я-образу, особливо своїх практичних дій. Головним засобом спілкування виступає мовлення. Особливості спілкування з однолітками яскраво виявляються в темах розмов. Вони стають більш позаситуативними. Характерними є обговорення різноманітних тем стосовно минулого й майбутнього, рідної природи й далеких країн тощо [54;18].

Завдяки позаситуативно-діловому спілкуванню формуються здатності дитини розуміти іншу дитину як самоцінну особистість, пробуджується інтерес до її внутрішнього світу. Але все ж труднощі входження в дитяче співтовариство, недостатнє вміння враховувати в спільній діяльності ділові та ігрові інтереси партнера приводять до збіднення комунікативного досвіду дитини. Це також негативно впливає на міжособисті відносини дитини та можуть викликати невисокий соціальний статус у групі однолітків (С. Новосьолова, О. Щербакова).

Науковець А. Самохвалова виділяє основні комунікативні труднощі дітей, виходячи зі структури індивідуального комунікативного потенціалу особистості [49].

Згідно А. Самохвалової, до базових комунікативних труднощів відносяться:

- труднощі входження у контакт (постійна сором'язливість, страх, невпевненість);
- труднощі, які пов'язані з дитячим егоцентризмом (неспроможність прийняти другу людину такою, яка вона є, проявляє егоїзм, впертість);
- труднощі в емпатії (невміння співпереживати, складність в розумінні внутрішнього настрою співрозмовника);
- труднощі з відсутністю позитивної установки на іншу людину (вияв ворожості, дитячих заздрощів, приниження і висміювання однолітків з метою самоствердження);
- труднощі з неадекватною самооцінкою дитини (невпевненість у собі, відсутність комунікативної ініціативи, завищена самооцінка і т.д.);
- труднощі, які пов'язані з підвищеною емоційно-особистісною залежністю від партнерів по спілкуванню (страх вияву у спілкуванні своїх намагань і індивідуальних особливостей, відмова від власних інтересів і т.д.) [49].

Отже, складні відношення дитини дошкільного віку із ровесниками, які виражаються в підвищеній конфліктності, невмінні домовлятися про спільні справи і ігри, турбують сьогодні дорослих. Не дивлячись на бажання грати разом з іншими дітьми, сьогодні спостерігаємо дітей, які змушені грати насамоті або з близькими дорослими. Дорослі вбачають причину цьому в особливостях характеру дитини. Хоча причини криються у несформованості комунікативної діяльності самої дитини; виникненні на цій основі характерологічних особливостей [54;18].

1.3 Ігрова діяльність як засіб формування навичок спілкування молодших дошкільників

У психологічній науці загальноприйнятим є положення про те, що ігрова діяльність є найголовнішим засобом виховання дошкільників. Гра сприяє формуванню дитячого колективу, розвитку дружніх взаємин у ньому, формуванню зачатків колективізму особистості на етапі дошкільного дитинства (О. Щербакова, Т. Піроженко, Н. Рачова, С. Новосьолова) [54;41;47;18].

Науковці вважають ігрову діяльність школою суспільного розвитку дитини. В працях Д. В. Менджерницької [34], С. Ладивір [31], О. Кононко [25] розкривається роль вихователя в організації ігрової діяльності. Дитяче товариство формується на основі інтересу до певного ігрового задуму, а також симпатій до однолітків. Будь-яка гра стає розвивальною лише в тому випадку, якщо вона цікава дітям. Виховні впливи можуть зробити її цікавою для дітей молодшого дошкільного віку.

Д. В. Менджерницька вказує, що перш за все педагогові потрібно правильно вибрати гру для своєї групи з врахуванням рівня розвитку більшості дітей [34]. Оскільки більшість ігор нетривалі за часом і прості за своєю організацією, то їх можна проводити не лише на заняттях, а й у вільний час: на прогулянках, в другій половині дня.

Головний методичний принцип у організації ігрової діяльності - багаторазове повторення, яке є необхідною умовою розвивального ефекту. Вихованці по-різному і у різному темпі приймають та засвоюють нове. Систематично беручи участь в тій або іншій грі, діти починають краще розуміти її зміст, краще використовувати умови, які створює гра для освоєння і вживання нового досвіду [34].

Важливим є не лише правильно вибрати гру, але і добре її провести. Вихователь повинен заздалегідь підготувати необхідний ігровий матеріал, знати психологічні особливості гри та її виховне значення. Також доцільним є уявити весь хід гри: як зацікавити дітей, як пояснити їм правила і дії, кого обрати на перші ролі, як запобігти можливій непорозумінням. Під час гри всі її учасники: і ті, хто виконує відповідальні ролі, і ті, хто лише стежить за

діями партнерів, мають бути активними. Це є необхідною умовою розвивального і виховного успіху гри [20;25].

Педагогічне керівництво грою не повинне ґрунтуватися на жорсткій регламентації. Це заважає дітям проявляти ініціативу та самостійність. Проте повна передача функцій організації гри дошкільникам приводить до того, що серед них виділяються постійні лідери і постійні підлеглі. Це, в свою чергу, негативно впливає на формування особистості дошкільника. Чотири-п'ятирічні діти можуть вже виступати ініціаторами та організаторами колективних ігор. Зацікавити однолітків та втримати ініціативу у своїх руках не завжди вдається й дітям старшого дошкільного віку [20;25;34].

В ході ігрової діяльності дитина набуває здатності взаємодіяти з іншими дітьми, засвоює правила взаємодії, набуває досвіду взаєморозуміння, вчиться пояснювати свої дії і наміри, погоджувати їх з однолітками (С. Ладивір).

Науковець С. Ладивір вказує, що тільки під педагогічним впливом може складатися повноцінна гра, яка задовольнить потреби дитини. Не завжди дорослі можуть зрозуміти, чому діти, які прагнуть до доброзичливих контактів, залишаються за межами дитячого товариства, а діти, які проявляють схильність завжди бути першими, пригнічуючи при цьому бажання інших, виявляються не просто в центрі цього товариства, а й керують ним [31, с.5]. Важливим є використання вихователем гри з виховною метою на противагу зауваженням, покаранням. Бесіда з дітьми, в центрі якої є гра, допоможе прояснити дітям, що було хорошого, що кому сподобалося, вразило, а чому гра не вдалася. Такі бесіди бажано проводити після проведення гри, так, щоб не порушити її задум [31, с.6].

Ми підтримуємо думку дослідника Н. Захарової стосовно того, що творче ставлення педагога до справи є передумовою постійного і поступового ускладнення, розширення варіативності ігор. Вихователю повинен контролювати зацікавленість дітей грою. Якщо у дітей згасає інтерес до гри, вихователю спільно з дітьми придумує нові ігрові завдання,

ускладнення правил, включення до пізнавальної діяльності різних аналізаторів і способів дій, активізацію всіх учасників гри [17].

Науковці О. Стаєнна, Н. Захарова, С. Михальська вказують на важливу роль дорослого в розвитку ігрової діяльності дітей [52;17;35]. Автори вказують, що для того, щоб дитина навчилася самостійно діяти в грі, їй потрібно при необхідності спрямувати, підтримати, допомогти, навчити діяти. Але, як наголошують автори, не робити все за дитину, або й взагалі не надати їй можливості грати. Дорослі мають знати і пам'ятати, що гра - це самостійна діяльність дитини і не повинна порушуватися втручанням дорослих. Це перешкоджає вільному розвитку дитини, розвитку її активності. Для того, щоб гра для дитини стала самостійною діяльністю, дорослий має дотримуватися виконання обов'язкових педагогічних заходів, які впливають з природи дитячої гри:

- збагачувати життєвий досвід дітей, бо реальне життя дитини - одна з умов розвитку гри, джерело її виникнення і постійного збагачення;
- періодично, за потреби, змінювати ігрове середовище;
- грати з дітьми в навчальні ігри, метою яких має виступати передача дітям ігрового досвіду, ігрових умінь;
- спілкуватися з метою спонукати дітей самостійно застосувати нові способи вирішення ігрових завдань [52;17;35].

Н. Захарова наголошує на важливій ролі вирішення ігрових задач самими дітьми [17]. Дослідниця вказує, що діти виявляють ініціативу і самостійність у грі лише тоді, коли дорослі дозволяють їм бути активними в побуті та на заняттях. Звичайно, на перших етапах розвитку гри як самостійної діяльності важливо формувати у дитини вміння приймати від дорослого ігрові завдання, але поступово дитина повинна сама вчитися ставити і розв'язувати їх.

Ми підтримуємо твердження Н. Захарової про те, що рівень дитячої гри зростає тоді, коли дитина не лише самостійно повторює ігрові вміння в адекватних умовах, а й по-різному застосовує їх у різних проблемних

ситуаціях, набуваючи нового ігрового досвіду. Зміст гри збагачується тоді, коли життєвий досвід дітей поступово розширюється за рахунок більш глибокого розуміння цікавих, нових явищ, конкретного призначення предметів, сутності взаємин людей [17].

О. Стаєнна, С. Михальська вказують, що дорослим варто пам'ятати, що діти - активні учасники реального життя і вони бажають зробити більше, ніж можуть у своєму віці [52;35]. Ця потреба робити «як дорослий» має бути задоволена. Ігрова діяльність допомагає дітям прилучатися до цікавого, прекрасного, загадкового та героїчного. У грі закладені великі можливості для креативного розвитку, творчого відтворення різних подій. Діти вчаться переводити свій життєвий досвід в ігровий умовний план, вирішувати і ставити потрібні ігрові задачі різними способами [17;52;35].

Організуюючи процес ігрової діяльності та розширюючи межі мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, слід мати на увазі, що система спілкування та сприймання у дитини-дошкільника має відбуватися у «суб'єкт-суб'єктному» типі відношень. Ряд чинників забезпечують розвиток структурних компонентів мовлення в поєднанні мовленнєвої та ігрової діяльностей, а саме (К. Карасьова) [20;21]:

- спеціальна організація діяльності, що ґрунтується на особистісно-орієнтованій моделі взаємодії учасників (вихователів і дітей) та на гуманістичному підході;

- система мовленнєвих технологій, спрямованих на перехід дитини від репродуктивних до креативних мовленнєвих та ігрових дій;

- функціональний характер мовленнєвої діяльності та ігрової [20;21].

Отже, дорослим та вихователям дошкільних закладів важливо пам'ятати, що гра як діяльність відображає для дитини дошкільного віку дійсність шляхом активного її перетворення. У ході самої гри діти мають можливість діяти, конкретні дії зумовлюють їхню мовленнєву активність, спрямовують розвиток ігрової діяльності, в процесі якої у дітей виробляються комунікативні навички. Це культура слухання, запитування,

висловлювання, обґрунтування, доведення, налагодження спілкування. Саме у грі дитина дошкільного віку намагається краще, повніше та чіткіше висловити хід своїх думок, щоб бути зрозумілою учасникам гри, тобто активно формуються навички спілкування з однолітками.

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК СПІЛКУВАННЯ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1 Аналіз рівня сформованості навичок спілкування у молодших дошкільників

Мета дослідження: виявити роль дорослих у формуванні навичок спілкування дітей молодшого дошкільного віку; дослідити рівень сформованості навичок спілкування у дітей молодших груп.

База дослідження: дошкільний навчальний заклад «Ромашка» м. Глухова.

Проведення дослідження включало проведення такої роботи:

- анкетування вихователів (Додаток А);
- анкетування батьків (Додаток Б);
- спостереження за особливостями спілкування дітей молодшого дошкільного віку з однолітками (Додаток В).

З вихователями та батьками проведено анкетування, з допомогою якого планувалося одержати інформацію про інформованість дорослих щодо культури спілкування дітей, про оцінювання ролі дорослих у формуванні навичок спілкування дітей.

В результаті аналізу відповідей на запитання анкети констатовано, що тенденції побудови навчально-виховної роботи можна вважати досить ефективними для гармонійного розвитку навичок спілкування дітей молодшого дошкільного віку. Вихователі застосовують індивідуальний підхід до кожного вихованця, стають активними учасниками формування навичок міжособистісної взаємодії дітей: так, у ситуаціях, коли діти беруть чужі іграшки, вихователі намагаються довірливо з нею поговорити і надати самій прийняти потрібне рішення (100% відповідей); при назріванні

конфліктних ситуацій в ігровій діяльності вихователі роблять зауваження зауваження (50% відповідей), пояснюють, що сваритися не можна (50% відповідей). 100 % педагогів вважають ігрову діяльність важливою для формування навичок спілкування дітей. Вихователі займають активну позицію в налагодженні міжособистісного спілкування дітей і відповідають, що у дитини багато можливостей для саморозвитку, а співпраця з дорослим має сприяти максимальному підвищенню активності самої дитини у спілкуванні (100% відповідей). Своїм прикладом вихователі вчать дітей нормам ввічливості (100% відповідей) та проводите роз'яснювальну роботу з батьками стосовно формування культури спілкування їхніх дітей (50% відповідей).

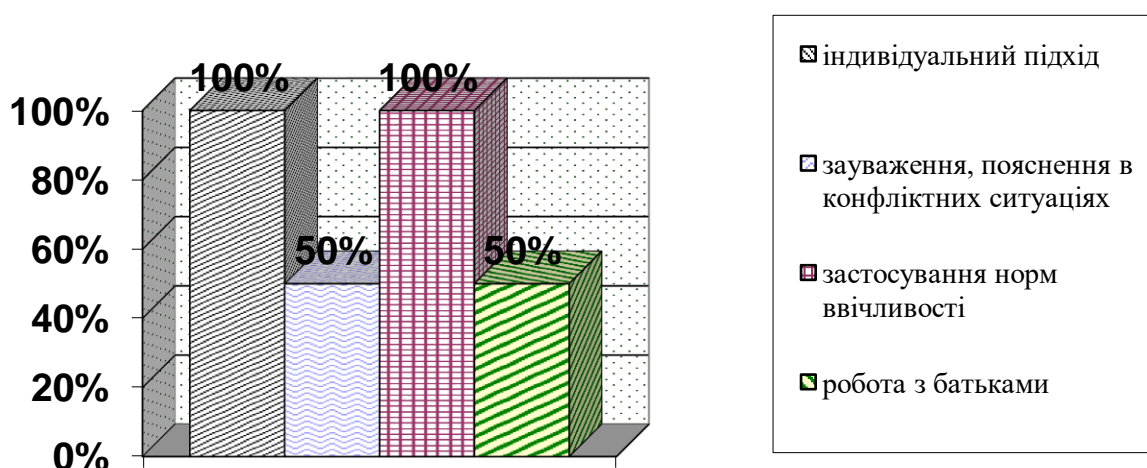

Рис. 2.1 Прийоми формування вихователями навичок спілкування у дошкільників

Отже, вихователі займають активну позицію у формуванні навичок спілкування у дітей молодшого дошкільного віку.

Анкета, адресована батькам, містила 9 запитань (Додаток Б). У анкетуванні взяли участь 20 батьків. Метою анкетування було з'ясування особливості культури спілкування в сім'ї та ставлення батьків до виховання у їхніх дітей навичок спілкування. 80% батьків вважають важливим вчити дитину правилам спілкування. 20% вважають, що це не обов'язково зі

сторони батьків. Досить часто батьки спілкуються з дитиною у підвищених тонах (90% батьків) і вважають, що корегувати культуру слухання, запитування, висловлювання у дитини повинні вихователі (60% відповідей). Також слід зазначити, що діти бувають свідками сварок (40% відповідей) і 40% батьків не вважають використовувати норми етикету у спілкуванні. Тільки 50% батьків корегують поведінку своєї дитини у спілкуванні з однолітками, 20% батьків вказують, що не знають, чи потрібно це робити. 75% батьків обговорюють з дитиною культуру спілкування з однолітками та з дорослими. Також батьки (50%) намагаються не реагувати на лайливі слова дітей, 40% опитаних вказали, що пояснять, що такі слова вживати не можна. Тільки 25% батьків вказали, що намагаються контролювати ігри дітей, їхню поведінку під час ігор. Ішні 50% батьків цього не роблять та 25% опитаних вказали, що намагаються не втручатися.

Отже, зі сторони батьків ми виявили суттєві недоліки у формуванні культури спілкування їхніх дітей, намагання не втручатися та перекласти це на плечі вихователів.

На основі проведеного спостереження (Додаток В) виділено рівні розвитку навичок спілкування досліджуваних дітей (10 дітей експериментальної та 10 дітей контрольної групи).

Комунікативний розвиток дітей експериментальної та контрольної груп вивчали за критеріями:

- комунікативні вміння (вміння домовитись, контроль виконання діяльності, ставлення до результату діяльності, надання допомоги);
- культура спілкування (звернення до однолітків, характер розмови, уважність при розмові з однолітками);
- вибір партнера для спілкування (ставлення до однолітків, рівень злагоди в групі).

Високий рівень комунікативного розвитку відзначається високим рівнем комунікативних навичок: дитина розуміє і використовує різні компоненти невербальної поведінки, налагоджує спілкування з незнайомими

ровесниками, очікує від дорослих схвалення, у взаємодії з однолітком виявляє прагнення до отримання нових вражень, сумісних дій; дитина часто вступає в контакт з однолітками.

Середній рівень комунікативного розвитку відзначається середнім рівнем за усіма критеріями; мовлення супроводжується посмішкою, поглядом, жестами, розумінням деяких компонентів невербальної поведінки партнера, використанням невербальних засобів спілкування; спостерігається значна кількість контактів під час спілкування, спілкування має достатній характер.

Низький рівень комунікативного розвитку відзначається низьким рівнем за усіма критеріями; контактні засоби слабо виражені, спостерігається розуміння деяких компонентів невербальної поведінки партнера, рідко використовує невербальні засоби спілкування; не знає, якої поведінки від неї чекають, спілкування носить вибірковий характер, тривалість спілкування в одному гурті невелика.

В ході спостережень за дітьми ми виявили, що діти молодшого дошкільного віку ще не мають достатнього досвіду спільної діяльності. Нерідко вони відчують труднощі у спілкуванні один з одним, стають «нечутливими» до звертання однолітків. Часто починають грати парами, але без певної взаємодії, у них недостатньо розвинуті вміння звертатися до товариша, домовлятися з ним (Артем С., Нікіта Б.).

Спостерігаючи за дітьми, побачили і таке протиріччя: діти, добре знаючи правила поведінки, все ж таки їх порушують у взаємовідносинах з однолітками, при цьому проявляються такі негативні явища, як недовіра, образливість, підвищена роздратованість (Єгор З., Гліб Л., Артем Ч.).

Через недостатність досвіду спільного життя в колективі діти нерідко ненавмисно завдають одне одному неприємностей, які сприяють виникненню негативно-емоційного стану. Діти можуть ненавмисне образити свого однолітка, взявши іграшку, з якою він грає (Крістіна Ш.), ненавмисне зруйнувати побудову. Такий випадок був, коли двоє дітей побудували з

кубиків «гараж», а Єгор Ч. його розбувив, чим викликав образу на нього дітей.

Діти обох груп ще недостатньо володіють здібностями узгодження своїх дій у грі. Вони починають ділити між собою ролі, іграшки, що часто викликає сварку (Поліна М., Гліб П.). Вони приносили з дому іграшки, і коли хтось із дітей просив погратися, то спочатку погоджувались, а потім із сльозами свою іграшку забирали (Поліна М., Назар Д.).

Переважна більшість дітей вступають у взаємовідносини з однолітками, але стосунки їхні при цьому різні. Насамперед контактні взаємовідносини не довготривалі (10-15 хв.), в них відсутня гуманна направленість (піклування, увага, взаємодопомога). Значну частину часу займає індивідуальна діяльність - індивідуальні ігри або спостереження за іграми інших. Частина дітей безцільно проводить час, не виявляючи інтересу до ігор, не зайняті будь-якою корисною діяльністю (Уляна Є., Кіріл К.). Поряд із цим можна бачити дітей, які спостерігають цікаві спільні ігри своїх товаришів: деякий час вони біля групи граючих, потім самі включаються в гру (Сергій Р., Максим Р.). Деякі переходять від однієї гри до іншої, вибираючи для себе гру більш цікаву і наближену до їхніх бажань і нахилів (Софія Ц., Дмитро С.).

Можна відмітити, що діти ще дуже рідко працюють разом, в основному індивідуально, не допомагаючи, не координуючи своєї дії один з одним (Єва М., Михайло К., Лариса Л., Кіріл К.). Під час занять відсутнє прагнення допомогти товаришу. Деякі діти помічають помилки в діях однолітків, розповідають про них вихователю, але не пропонують своєї допомоги (Лариса Л., Поліна М.). Так, під час поливання квітів Лариса Л. помітила, що Гліб П. неправильно тримає лійку, вода переливалась на підлогу. Замість того, щоб допомогти правильно тримати лійку, Лариса Л. пішла розказати вихователю про те, що хлопчик поналивав води.

Отже, проведення спостережень дозволило виявити у дітей як експериментальної, так і контрольної групи досить багато проявів непорозумінь у міжособистісному спілкуванні.

Таблиця 2.1

Рівні сформованості навичок спілкування, експериментальна група

Ім'я, прізвище дитини	Рівень розвитку
Єгор З.	низький
Максим Р.	високий
Гліб Л.	низький
Артем Ч.	середній
Нікіта Б.	низький
Єгор Ч.	середній
Артем С.	низький
Крістіна Ш.	середній
Владислав Л.	низький
Софія Ц.	середній

Таблиця 2.2

Рівні сформованості навичок спілкування, контрольна група

Ім'я, прізвище дитини	Рівень розвитку
Дмитро С.	середній
Єва М.	середній
Уляна Є.	низький
Михайло К.	низький
Назар Д.	середній
Кіріл К.	середній
Сергій Р.	високий
Лариса Л.	низький
Гліб П.	низький
Поліна М.	середній

Узагальнені дані відобразимо у таблиці.

Таблиця 2.3

Узагальнені кількісні дані про рівні сформованості навичок спілкування з однолітками дітей молодшого дошкільного віку

Групи	Рівень комунікативного розвитку, %		
	високий	середній	низький
експериментальна	10%	40%	50%
контрольна	10%	50%	40%

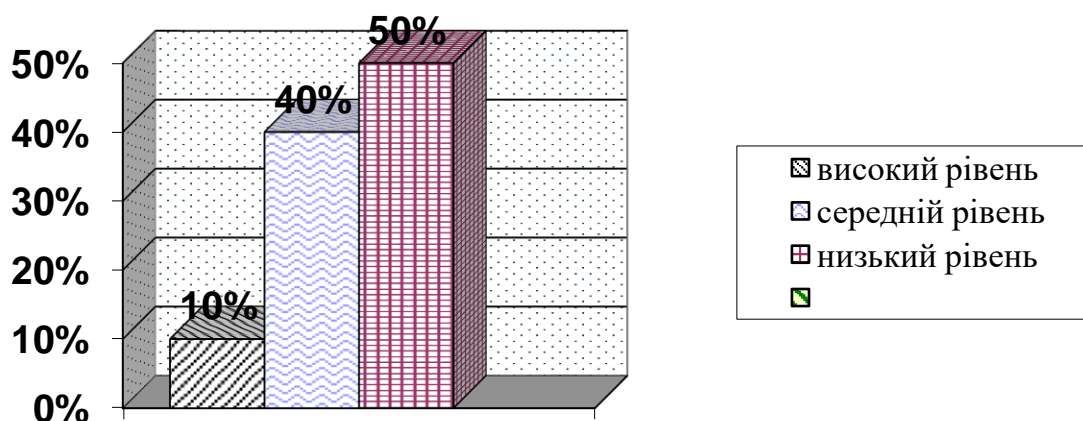

Рис. 2.2 Рівні комунікативного розвитку дітей експериментальної групи

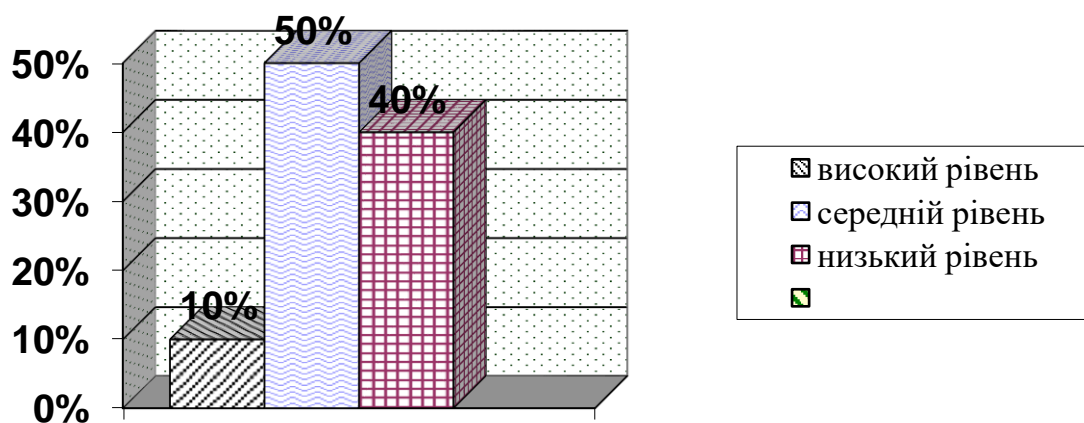

Рис. 2.3 Рівні комунікативного розвитку дітей контрольної групи

Отже, дані, отримані у ході вивчення комунікативно-мовленнєвого розвитку дітей, показали, що у молодшому дошкільному віці високий рівень розвитку навичок спілкування з однолітками має незначна кількість дітей (по 10% у експериментальній і контрольній групі). Більшості дітей (40% у експериментальній групі та 50% у контрольній групі) притаманний середній рівень розвитку вміння спілкуватися з однолітками. У значної частини дітей (50% у експериментальній та 40% у контрольній групі) виявлений низький рівень розвитку навичок спілкування з однолітками.

2.2 Система роботи з формування навичок спілкування у дітей молодшого дошкільного віку в ігровій діяльності

Мета: розробити і апробувати систему роботи з формування навичок спілкування у дітей молодшого дошкільного віку.

Дана система роботи включала в себе комунікативні ігри з елементами тренінгу, розроблені Н. Захаровою [17] (Додаток Г), роботу з вихователями (семінар-практикум з моделювання ігрових ситуацій, доповідь «Значення гри в житті дитини») (Додаток Д).

Комунікативні ігри для дітей молодшого дошкільного віку

ОЗНАЙОМЛЮВАЛЬНИЙ ЕТАП

"НУМО, ПОЗНАЙОМИМОСЯ"

Завдання: знайомство у системі "дорослий – дитина", "дитина – дитина"; налагодження комунікативних контактів; корекція емоційного стану; розвиток навичок спільної діяльності; вправлення у ввічливому звертанні та ініціюванні стосунків.

Заняття 1

Мета: розвивати бажання познайомитися, вчити ввічливо звертатися один до одного; розвивати відчуття єдності, причетності до групи.

Матеріал: папір, фломастери, олівці, фарби.

Вправа 1. *Привітання.*

Треба разом привітатись: "Добрий день, добрий день!"

Дружно й весело сказати: "Добрий день, добрий день!"

Туди-сюди повернутись, Один одному всміхнутись:

"Добрий день, добрий день!"

Можна трохи пострибати

І в долоні поплескати:

"Добрий день, добрий день!"

Нумо в коло всі сідаймо

І заняття починаймо:

"Добрий день, добрий день!"

Вправа 2. *Розминка "А мене звати..."*

Кожна дитина, сидячи у колі дітей, називає своє ім'я, за бажанням трохи розповідає про себе. Наприклад: "Мене звати Настя, мені 4 роки, я хочу ходити до дитячого садка". Повертається до свого сусіда праворуч, передає йому квітку (або якусь іграшку), ще раз називаючи своє ім'я.

Вправа 3. *Гра "Намалюй своє ім'я".*

Кожна дитина на аркуші паперу малює те, що на її думку означає власне ім'я, як вона його бачить, уявляє або відчуває. Потім кожна дитина презентує своє ім'я.

Вправа 4. *Релаксація.*

Діти встають у коло, взявшись за руки, намагаються вгадати настрої сусіда. Обмінюються своїм настроєм, переливаючи його у долоні один одному й даруючи приязний погляд. Потім діти звужують коло, обережно тримаючи у долонях загальний настрої групи і виплескують його угору, роблячи "фантан гарного настрою".

Вправа 5. *Рефлексія заняття.*

– Що запам'яталося?

– Що сподобалося, чому?

Вправа 6. *Прощання*. Подякуємо один одному за роботу.

Заняття 2

Мета: вчити дітей різноманітних способів знайомства, сприяти нейтралізації негативної емоційної енергії та агресивної поведінки; розвивати координацію рухів, дрібну моторику, пам'ять.

Вправа 1. *Привітання*.

Діти, стоячи у колі, вітаються один з одним, називаючи ім'я сусіда справа, який у свою чергу, відповідає на привітання і звертається до наступної дитини. До імені додають добрі побажання. Дивитися треба прямо у вічі один одного, говорити лагідним голосом. Наприклад: "Привіт, Андрію! Приємного тобі дня".

Вправа 2. *Розминка*.

Вихователь каже: "Зараз ми з вами утворимо потяг. Спочатку я буду локомотивом, а всі ви – вагончиками. Коли потяг їхатиме по колу, то всі будуть плескати в долоні й промовляти ім'я "локомотива": "На-та-ля, На-та-ля...". Я зробила коло по кімнаті і зайняла місце в кінці потяга, ставши його "вагончиком". Тепер потягом буде перший з ланцюжка "вагончиків". Він поїде по колу, а ми всі разом промовлятимемо його ім'я: "Дмит-рик, Дмит-рик..." "Рушаймо!"

І так доти, доки всі діти по черзі не побудуть його "локомотивом" і не візьмуть участь у грі.

Вправа 3. *Гра "Наші пальчики стануть друзями"*.

Діти шикуються у дві шеренги, обличчям один до одного. Спочатку вони з'єднують долоньки одноіменних рук, промовляючи слова:

Дружать наші малюки,

Подружимося я і ти.

На слова: Раз, два, три, чотири, п'ять – торкаються пучками пальців одне одного, промовляє своє ім'я спочатку одна дитина (по загальній домовленості: спочатку ліва шеренга, потім – права).

На слова: Розпочнемо рахувати: Раз, два, три, чотири, п'ять – називає своє ім'я друга дитина. І скінчимо рахувати!"

Вправа 4. *Релаксація.*

Діти стають у коло, обіймають один одного за плечі, заплющують очі, хитаються по черзі в різні сторони.

Вправа 5. *Рефлексія заняття.*

- Для чого ми робили ці вправи?
- Що сподобалося та запам'яталось?
- Що не сподобалося?

Вправа 6. *Прощання.*

Аналогічно до ритуалу привітання.

Заняття 3

Мета: вчити запам'ятовувати імена дітей групи; розвивати єдність, задоволення від перебування в центрі уваги.

Вправа 1. *Привітання.*

Діти сидять у колі, тримаючи один одного за руки. На півхвилини завмирають, заплющуючи очі та уявляють щось гарне, приємне з свого життя. Відкривають очі, по черзі називають своє ім'я, вік, що подобається і що не подобається, що вміє робити і чого не вміє, чому хоче навчитися, про що мріє.

Вправа 2. *Розминка.*

Вихователь пропонує групі повторювати його рухи, але виконувати тільки ті, яким передуює фраза "Я сказав". Наприклад: "Я сказав: підніміть руки" – рух виконується. Якщо промовляється: "Підніміть руки", то рухи виконувати не можна. Вправа проводиться у швидкому темпі. Під час вправи треба реагувати тільки на вербальні команди, а не на рухи ведучого.

Вправа 3. *Гра "Луна".*

Діти сидять у колі на килимі або на стільцях. Дитина, яка сидить праворуч від вихователя, промовляє своє справжнє ім'я, плескаючи у долоні

ось так: "Да-нил-ко, Да-нил-ко", а діти повторюють за ним це ім'я, як луна. Отож, ім'я кожної дитини буде повторене кілька разів.

Вправа 4. *Релаксація*. Продовжити речення "Я люблю..."

Вправа 5. *Рефлексія заняття*.

– Чому сьогодні навчилися на занятті?

– Як це можна використовувати у житті?

Вправа 6. *Прощання*. Аналогічно до попереднього заняття.

БЛОК Б. РЕКОНСТРУКТИВНО-ФОРМУВАЛЬНИЙ

"НУМО, НАВЧИМОСЯ!"

Завдання: корекція емоційного стану; вироблення позитивного ставлення до відвідування дошкільного закладу; тренінг конструктивних форм поведінки, розвиток навичок позитивної соціальної поведінки; збагачення соціального досвіду; розвиток почуття єдності, згуртованості.

Заняття 1

Мета: формувати елементарні навички спілкування, уміння знайомитися, обговорити способи репрезентації; засвоєння соціальних навичок.

Вправа 1. *Привітання*. Група сідає півколом. Кожний з учасників по черзі стає у центрі і намагається будь-якими невербальними засобами встановити контакт з кожним членом групи. Після виконання вправи пропонується обговорити засоби встановлення контакту і ознаки, за якими можна визначити наявність контакту.

Вправа 2. *Розминка*.

Вихователь повідомляє: До нас сьогодні у гості завітали мишка Джері та оленя Бембі. Повторіть їхні імена. Назвіть своє ім'я, по батькові, прізвище.

Вправа 3. *Гра: "Вчимося знайомитися"*.

Вихователь розповідає: Одного разу з дівчинкою Настею трапилась така пригода. Настя почала тільки ходити до дитячого садка і мама купила їй чудовий пенал. Відкрила його дівчинка, а звідти вистрибнули Олівець, Лінійка, Гумка. "Привіт, добрий день, хей. Дівчинка, давай знайомитись", –

заговорили шкільні речі. Настя мовчала, бо розгубилася і не знала, що треба робити.

"Знайомлячись, – це треба знати, – повинен ти себе назвати" – вимовила Лінійка. "Дозвольте відрекомендуватися! Я – Лінійка, в пошані не дарма, бо в усьому точна і пряма".

Дівчинка продовжувала мовчати. Вперед вийшов Олівець. Нахиливши голову, він сказав: "Давайте знайомитись. Я – Олівець. Я не расту, як ви, а навпаки".

Настя згадала, як вчора мама гострила олівці, і вони на очах ставали коротші. Їй захотілося теж назвати себе, але Гумка перша зробила крок вперед. "Я – Гумка, добре потрудилася. Я у пеналі не лежала, я тобі помилки витирала. А як тебе звуть?"

Настя посмілішала і вирішила добре себе відрекомендувати, щоб шкільні речі знали, з ким мають справу: "Я Настя. Мого батька звати Андрій. Моє повне ім'я Анастасія. Моє прізвище Коваленко. Я – дівчинка, мені 5 років. Я люблю гратися з друзями, малювати, слухати казки".

"Дуже приємно – загомоніли речі, – ти вмієш знайомитись, і тому в дитячому садку у тебе буде багато друзів".

Так розпочалося життя Насті у дитячому садку.

Вправа 4. *Релаксація.*

Назвати наступну по колу дитину ласкавим іменем, яке сподобалося.

Вправа 5. *Рефлексія заняття.*

- Що ми робили на занятті?
- Як це можна застосовувати у житті?
- Що роблять при знайомстві?

Вправа 6. *Прощання.* Подякувати за приємні моменти спілкування.

Заняття 2

Мета: продовжувати знайомити дітей один з одним, розвивати увагу, пам'ять, вміння відповідати на сигнал.

Вправа 1. *Привітання.*

Ведучий кидає одному з учасників м'яча, називаючи його ім'я. Той, хто отримав м'яч, становиться у центр кола і звуками, жестами, позою висловлює свій внутрішній стан в цей момент. Всі інші повторюють за ним рухи, намагаючись відчутти цей стан. Потім група вгадує, який стан було продемонстровано. Учасник кидає м'яч іншому і той, у свою чергу, демонструє внутрішній стан.

Вправа 2. *Розминка.*

Кожна дитина вигадує своє ім'я на основі використання першої літери справжнього імені, діти доповнюють. Наприклад: Дмитрик – доброзичливий, дружній; Надійка – надійна, ніжна.

Також дозволяється вигадувати імена, порівнюючи з рослинами, тваринами, явищами, але вони не повинні бути образливими. Наприклад: Катя – кішечка (ходить тихо-тихо); Сашко – сміливий, сонячний.

Вправа 3. *Гра "Равлик".*

Діти вільно рухаються по кімнаті, а на сигнал: "Равлик" присідають, по черзі називаючи своє ім'я, і набирають пози равлика. Потім, утворивши коло, діти повертаються у коло спиною, а одна дитина у центрі кола "перетворюється" на равлика. За сигналом ведучого діти повертаються обличчям у коло і намагаються впізнати, хто ж є равликом, називають ім'я. Так кожна дитина почує, як вся група вимовляє її ім'я.

Вправа 4. *Релаксація.*

Діти описують свій настрій, порівнюючи його з кольором, станом, явищем. Потім передають свій настрій в малюнках ("мій настрій – це..."), або малюють портрет ("в мене... настрої").

Вправа 5. *Рефлексія заняття.*

- Що сподобалося, чому?
- Як ці знання можна використовувати потім?

Вправа 6. *Прощання.* Аналогічно до попереднього.

Заняття 3

Мета: Розвивати комунікативні навички, вправлятися у виявленні приязного ставлення один до одного; вчити вербальних та невербальних способів знайомства; збагачувати соціальний досвід.

Вправа 1. *Привітання.*

Кожний гравець по черзі виходить у коло і мовчки вітається з усіма. Члени групи повторюють його привітання. Наступний учасник має привітатися з групою іншим способом і т.д.

Вправа 2. *Розминка.* Учасники стають у два кола обличчям один до одного, утворюючи пари. Зовнішнє коло говорить своєму партнерові комплімент. Гравці внутрішнього кола дякують і, крім того, говорять про себе щось гарне. Потім вони міняються місцями, ролями і вправа повторюється. Після цього всі, хто стоїть у зовнішнім колі, робить крок вправо й продовжують вправу.

Вправа 3. *Гра "Зустріч клоунів".*

Вихователь розповідає цікаву історію: "Жили собі двоє клоунів: одного звали Бім, другого Бом. Бім працював у цирку, Бом – у маленькому театрі. Вони ніколи не зустрічалися, хоча й чули один про одного. Якось навесні діти запросили їх на дитяче свято. Приїхавши до них, клоуни нарешті зустрілися, познайомилися, зраділи один одному і...".

Дітям пропонується придумати й показати, як відбулася ця зустріч, що робили і казали клоуни один одному. У разі виникнення труднощів педагог допомагає своїм вихованцям, демонструючи різноманітні способи знайомства.

Вправа 4. *Релаксація*

Вправа виконується в парах. Учасники сідають один проти одного і домовляються, хто з них буде ведучим. Ведучий починає передавати будь-який образ або думку: він зосереджується і на протязі 2-3 хвилин навіює їх своєму партнеру за допомогою міміки, жестів, виразу очей. Завдання останнього зрозуміти або здогадатися, про що думає ведучий. Після того, як передача відбулася, партнер розповідає ведучому, що він зрозумів, відчув.

Обговорення в парах може продовжитись обміном вражень в групі за бажанням гравців.

Вправа 5. *Рефлексія заняття.*

– Який настрій? Які відчуття?

Вправа 6. *Прощання.* Подяка за плідну роботу.

Заняття 4

Мета: вправляти дітей в умінні встановлювати контакти, приязно поводитися, збагачувати соціальний досвід, прийоми позитивного спілкування та поводження.

Вправа 1. *Привітання.*

Діти, які мають однакові імена, об'єднуються у маленькі кола, беруться за руки та разом кажуть: "Мене звати...". Вихователь допомагає, якщо виникли утруднення, звертає увагу дітей на те, які імена зустрічаються один раз, які декілька.

Вправа 2. *Розминка.*

Дітей розподілити на дві підгрупи, вишикувати у дві шеренги обличчям один до одного, навпроти намальованих стежок. Грають парами.

Інструкція: "Ви зустрілися на вузькій гірській доріжці, якою вільно може пройти одна людина. З одного боку – скелі, з іншого – глибока прірва. Завдання – перейти на інший бік, не зіштовхнув жодного гравця."

Вправа 3. *Гра "Як познайомилися Робінзон і П'ятниця".*

Вихователь розповідає цікаву історію про Робінзона Крузо та П'ятницю. Потім пропонує домовитися та розподілити між собою між собою ролі Робінзона та П'ятниці, підготувати та продемонструвати сцену їхньої зустрічі та подальшого приятелювання. Діти по черзі відтворюють свій "сценарій" знайомства.

Вправа 4. *Релаксація.* Ведучий показує рухи і просить відобразити настрій: "Покапаємо, як міленький та рясний дощик; а тепер з хмари падають великі краплі. Політаємо, як горобчики, як ластівки, як орли. Походимо, як пташечка, пройдемося, як неуважна людина, як приязна людина".

Вправа 5. *Рефлексія заняття.*

– Яка гра сподобалася, чому? – Який настрій після заняття?

Вправа 6. *Прощання.* Аналогічно до попереднього заняття.

Заняття 5

Мета: корекція проблем, пов'язаних з адаптацією до дитячого садка.

Вправа 1. *Привітання* (як у першому занятті).

Вправа 2. *Розминка.* Вийдіть у коло ті, хто народився влітку (плескають у долоні), взимку і т.д.

Вправа 3. *Гра – казка "Лісовий дитячий садок".*

Ведучий: "Сядьте зручно, заплюште очі й уявіть собі тварин, які відвідують лісовий дитячий садок. Кожен із вас вибирає тварину – героя казки, про яку розповідатиме. Дайте тварині ім'я, адже лисичок чи зайчиків може бути багато в групі. Розкажіть про те, як вони себе почувають у дитячому садку, чим займаються, який у них вихователь, що хотіли б змінити..."

Почну казку я: Далеко-далеко, у чарівному лісі є велика галявина. Вона головна, тому що на ній розташований дитячий садок. Тут виховуються діти з усього лісу. У кожній групі є вихователь. Сьогодні ми розкажемо про дітей з нашої групи... (далі діти по черзі розповідають). Дуже цікава в нас вийшла казка. Давайте намалюємо малюнок до нашої казки".

Коли діти намалюють, запитати в кожного: "Із ким би ти дружив в дитячому садку?"

Вправа 4. *Релаксація.*

Дітям пропонується уявити себе зайчиками, лисичками, ведмедями й порухатися по "галявині".

Вправа 5. *Рефлексія заняття.*

– Що найбільше сподобалося, чому?

Вправа 6. *Прощання.* Діти по колу бажають наступному щось приємне й дарують: усмішку, промінчик, крапельку доброти тощо.

Заняття 6

Мета: розвивати турботливе ставлення один до одного, спостережливість; соціальну компетентність.

Вправа 1. *Привітання.* Ведучий говорить про те, що сьогодні роботу розпочнемо з висловлювання один одному побажання на сьогоднішній день. Воно повинно бути коротким, бажано в декілька слів, але приємним. Діти по черзі кидають м'яч тому, кому хочуть сказати побажання і одночасно висловлюють це побажання. Той, кому кинули м'яч, у свою чергу, кидає іншій дитині, висловлюючи побажання на сьогоднішній день. Треба уважно стежити за тим, щоб м'яч побував у всіх дітей і всі отримали побажання.

Вправа 2. *Розминка.* Групі пропонується розвеселити дитину, якій сумно. Досягти цього треба, використовуючи тільки словесні засоби: можна говорити щось приємне, розповідати смішні історії тощо. Після виконання вправи дітей запитують, що саме їх розвеселило, а що залишило байдужим.

Вправа 3. *Гра "Об'ява"*

Вихователь розповідає, що одного разу, коли діти були на морі, вони почули по радіо тривожне оголошення: "Увага! Увага! На пляжі загубився хлопчик (дівчинка)". Потім вихователь дає опис когось із "новеньких" дітей, наприклад: "Йому 4 роки, він ходить до дитячого садка "Сонечко", у нього карі очі, темне волосся. Хто знає цього хлопчика – відгукніться". Діти за цим описом мають відгадати, про кого йдеться. Відгадавши, кличуть його на ім'я.

Після виконання аналогічних ігор варто провести бесіду з дітьми за такими питаннями: "Як треба поводитися, щоб цього не сталося? Що треба робити, коли загубився? До кого звернутися? Що треба знати, щоб розповісти про себе?"

Вправа 4. *Релаксація.* Діти уявляють себе гарними метеликами, які пурхають з квітки на квітку, збираючи солодкий мед, милуючись красою оточуючого світу.

Вправа 5. *Рефлексія заняття.*

- Яка вправа сподобалася найбільше, чому?
- Яким правилам поведження навчився?

Вправа 6. *Прощання*. "Усмішка по колу".

Заняття 7

Мета: вчити налагоджувати контакти з людьми із різних обставин, доброзичливо звертатися до співрозмовника, обирати коректні форми спілкування.

Вправа 1. *Привітання*.

Почнемо сьогоднішній день так: кидаючи один одному м'яч, будемо називати вголос ім'я того, кому кидаємо. Той, хто отримає м'яча, приймає будь-яку позу, всі інші слідом за ним відтворюють цю позу. Після цього той, у кого м'яч, кидає його наступній дитині і так далі доти, поки м'яч не побуває в кожного з дітей.

Вправа 2. *Розминка*.

Вправа виконується в парах. Один із гравців згадує про щось сумне, набуває пригніченого вигляду. Інший гравець намагається розвеселити партнера, викликати в нього посмішку. Забороняється застосовувати фізичний контакт. Коли вправу виконано, учасники міняються ролями. Після того, як вправу виконали обидва учасники, їм пропонується обговорити, якими засобами це було досягнуто, чи були складнощі у виконанні вправи.

Вправа 3. *Гра "Телефон"*.

Обладнання: дитячі мобільні телефони. Діти грають по двоє. Вихователь з будь-якою дитиною розпочинає гру, подаючи правильні зразки спілкування, встановлення контактів. Наприклад; дзвонить телефон, дитина бере слухавку. Вихователь на іншому кінці розпочинає розмову: "Добрий день! Мене звати Ганна Миколаївна, я працюю вихователем у дитячому садку і хочу поговорити з дівчинкою, яку звати Оленка. Вона недавно почала ходити до дитячого садка". Потім вихователь підтримує діалог з дитиною, з'ясовуючи: чи подобається тій у дитячому садку, що саме, в які ігри вона грає, з ком спілкується, товаришує. Відтак прощаються.

Вправа 4. *Релаксація*. Діти заплющують очі і уявляють себе чарівники, які потрапляють у чарівну країну "Фантазію", де здійснюються всі бажання

та мрії. Діти по черзі промовляють, які в них бажання, мрії, щоб вони хотіли, щоб здійснилося.

Вправа 5. *Рефлексія заняття.*

– Що для себе корисного взяв із заняття?

– Чому навчився?

Вправа 6. Прощання. Подяка за приємне співробітництво.

Заняття 8

Мета: вчити володіти собою в різних життєвих ситуаціях; розвивати взаємопідтримку, дружні стосунки; сприяти покращенню фізичного самопочуття.

Матеріал: піктограми настрою; спортивний інвентар: колода, вузька дошка, повітряні кульки.

Вправа 1. *Привітання.* Вербальне вітання за вибором дітей.

Вправа 2. *Розминка.* Дітям пропонується піктограми з "Азбуки настрою". Вибрати й розповісти, який стан вона демонструє.

Вправа 3. *Гра – змагання.*

Ведуча розповідає, що з давніх-давен на острові Хортиця, який знаходиться на Дніпрі, влітку збираються козаки, щоб позмагатися у силі, спритності, швидкості та вправності. Про це дізналися улюблені дитячі герої: Вовк, Заєць, кіт Том, миша Джері, ведмідь Балю, пантера Багіра, оленя Бембі, черепаха Тортіла і вирішили цього року взяти участь у спортивному святі. Ролі героїв мультфільмів діти розподіляють між собою. За умовами змагань гравці наперед не знають, які плануються вправи, але всі "герої" повинні взяти участь у змаганнях.

Перша вправа називається "Силачі". Декілька "силачів" стають біля колоди і намагаються її пересунути, а всі інші їх підтримують словами: "Давай! Ви зможете!". Переможцям всі аплодують.

Потім був козацький біг. Гравці за командою ведучої розпочинають біг до великого дубу, торкаються його і повертаються назад. Глядачі

підтримують їх: "Давай! Давай! Ви зможете!". Переможців нагороджують оплесками.

Наступною була вправа "Чия кулька більша?". Треба надути найбільшу кульку. Всі глядачі підтримують гравців словами: "Молодці! Ви – найкращі". Переможцям аплодують.

І ось настав час останньої вправи. Ведуча оголошує, що вона називається «Вузький місток». Завдання полягає в тому, що треба перейти бурхливу річку по вузькому містку. Ускладнюється ця вправа тим, що глядачі не повинні підтримувати гравців, а кричати навпаки: "Не зможеш! Впадеш!". Тренер повинен підвести дітей до розуміння того, що кожен повинен вірити в свої сили, слухатися самого себе, бо справа не в тім, як йти по містку, а в тому, як і про що думати. Переможців також нагороджують оплесками.

Вправа 4. *Рефлексія заняття.* (У даному випадку доцільно провести спочатку рефлексію, а потім релаксацію).

– Хто або що нам допомагає долати труднощі?

– Якщо ви чогось захотіли або потрапили у складну ситуацію, чи завжди ви знаходите підтримку в самому собі?

– Які слова самопідтримки ви знаєте? (Наприклад: "Все буде добре!", "У мене все вийде!", "Я зможу", "Я справлюсь"тощо).

Вправа 5. *Релаксація.* Діти лягають на килим, тренер пропонує заплющити очі, уявити собі зелений луг і великий старий дуб на ньому. Під ним сидить чарівник, який відповість на будь-яке питання.

– Про що б ви спитали? Потім діти відкривають очі і по черзі діляться своїми фантазіями.

Вправа 6. *Прощання.* Дітям пропонується попрощатися і подякувати один одному за плідну роботу.

Заняття 9

Мета: розвивати здатність входити в контакт; продовжувати формувати добре ставлення до ровесників, відвідування дитячого садка.

Вправа 1. *Привітання*. Кидаємо м'яч один одному, вітаємось і говоримо про кращі якості, переваги кожної дитини. Наприклад: "Привіт, Сашко! Ти – дуже добрий".

Вправа 2. *Розминка*. Вихователь розпочинає вправу, співаючи: "Я дуже рада, що Саша в групі є...". Далі промовляє: в руках я тримаю клубочок. Коли почну співати, я віддам його тому, про кого співаю. Хто отримає клубочок, обмотує ниткою свій пальчик та передає його дитині, що поряд при цьому проспівуючи ті ж самі слова з іменем свого сусіда. Коли пісенька скінчиться, ми з вами будемо з'єднані однією ниткою. Я розпочинаю...

Вправа 3. *Гра "Зіпсований телефон"*.

Грають по двоє: одна дитина – "новачок". Дзвонить телефон. Сергійко ("новачок") бере слухавку. Завдання того, хто говорить, назвати якості, риси, не притаманні Сергійкові, а його завдання – заперечити, сказати протилежне. Наприклад: – "Добрий день! Скажіть будь ласка, це телефон хлопчика, в якого сині очі і якому не подобається відвідувати дитячий садок?".

– "Ні, це хлопчик із зеленими очима, йому, навпаки, подобається ходити до дитячого садку".

Вправа 4. *Релаксація*. Діти уявляють себе квітами, імітуючи всі їх рухи. Вони ростуть на сонячній лісовій галявині. Вони пишаються своєю красою, гарно пахнуть, тягнуться до сонця, хитаються від вітру, навколо них пурхають метелики, літають і дзижчать бджоли. Їм подобається жити.

Вправа 5. *Рефлексія заняття*.

– Який настрій після заняття?

– Що найбільше сподобалося?

Вправа 6. *Прощання*. Висловити радість та подяку за те, що були разом.

Заняття 10

Мета: розвивати навички позитивного соціального поведіння, усвідомлення того, що, коли нас багато і в нас є спільний дім, це – добре.

Вправа 1. *Привітання*. Діти стають у коло, беруться за руки, вітаються всі разом. Дивлячись сусіду в очі, дарують посмішку.

Вправа 2. Розминка.

Стати по колу, привітатися носиками, вушками, лобами, руками..

Вправа 3. Гра "Наш спільний дім".

Матеріали: запис спокійної музики, дзвіночки, одне велике кільце і маленькі за кількістю дітей, клубочки ниток, стрічок на всіх дітей, різні дрібні прикраси.

Хід: звучить спокійна музика. Вихователь звертається до дітей:

– Кожний гравець бере собі кільце і відносить туди, де хоче сидіти під час заняття. Хто знайшов собі вже місце, обходить своє кільце, знаходить його середину. – Всі знайшли середину? А тепер сядьте туди. Закрийте очі і спробуйте відчувати себе в кільці, як у себе дома. Всі уявили кільце своєю домівкою? Розкажіть у кого яка, на що схожа, де знаходиться. Дуже добре. – Подумайте, як можна прикрасити вашу домівку? Підійдіть до столу і візьміть те, що вам знадобиться для їх прикрашання. Ви повинні їх прикрасити на власний розсуд. На це вам відводиться 10 хвилин. Коли почуєте дзвіночок, ваша робота повинна скінчитися.

Поки діти прикрашають свій дім, вихователь прив'язує до кожного кільця клубочок. Лунає дзвоник. Діти розповідають як намагалися прикрасити свій дім, що відчували при цьому.

– А зараз візьміть клубочки і, розмотуючи їх, з'єднайте свій дім з якимось іншим, потім – з великим кільцем і повертайтеся знову до свого дому.

– Давайте разом придумаємо, як можна прикрасити велике кільце. Хай кожен з вас покладе щось зі свого дому у велике кільце. А тепер давайте станемо на стільці і подивимося, що ж в нас вийшло. У кожного з вас є свій дім, від кожної домівки розбігаються стежки до інших хатинок і від усіх домівок йдуть стежинки у наш спільний дім. А у великий дім кожен з вас щось поклав, чимось його прикрасив. Значить у всіх нас є спільний, де всі разом можуть жити і називається він (діти разом відповідають) – дитячий садок!

Вправа 4. *Релаксація*. Давайте встанемо біля нашого спільного дому і подякуємо один одному за відмінну роботу, передаючи з рук у руки символ дитячого садка – іграшку.

Вправа 5. *Рефлексія заняття*.

– Чого тебе навчило сьогоднішнє заняття?

– Що є в житті важливим?

Вправа 6. *Прощання*. Невербальні прийоми прощання (помахати рукою, кивнути головою, подякувати очима...).

Заняття 11

Мета: вчити відчувати, що разом краще і гратися, і вчитися, і працювати, і відпочивати; розвивати позитивну мотивацію до відвідування дитячого садка.

Вправа 1. *Привітання*. Діти разом промовляють слова вправи "Добрий день", потім по черзі звертаються один до одного на ім'я та з побажаннями доброго дня з такими інтонаціями, мімікою, ніби до рідної людини.

Вправа 2. *Розминка*. Діти передають один одному клубок ниток так, щоб ті, хто вже отримав клубок, взяли за нитку. Передача клубочка супроводжується побажаннями для себе та інших дітей (наприклад: "Я бажаю собі сьогодні чемно поводитися"). Коли клубочок вертається по колу назад, діти натягують нитку, закривають очі, уявляючи, що вони одне ціле і кожен з них важливий та значимий в цьому цілому.

Вправа 3. *Гра "Велике дерево"*.

Діти стоять у колі, побравшись за руки та утворюючи велике, сильне дерево. Прислухаються, як шелестять його листочки, коли дме легенький вітерець, як опирається, коли дме сильний вітер (діти разом розгойдуються). Відчувають, як воно живе, дихає (дихають разом: крок уперед – вдих, піднімають руки; крок назад – видих, опускають руки). Доходимо висновку, коли ми разом – нас багато і ми велике, сильне дерево з міцними коренями.

Вправа 4. *Релаксація*. Вправа починається зі слів: "Мені подобається в тобі..". Діти по черзі говорять один одному компліменти, намагаючись не повторюватися.

Вправа 5. *Рефлексія заняття*.

– Що сподобалося, чому?

– Що не сподобалося? Як можна інакше поводитися?

Вправа 6. *Прощання*.

Заняття 12

Мета: усвідомлення повсякденних правил поведінки; формування "Я-концепції", поняття "Ми – одне ціле – наша група"; розвиток навичок спілкування.

Вправа 1. *Привітання*. Діти сидять у колі разом з вихователем. Вихователь розпочинає: "Добрий день, діти! Добрий день, сонце, весно!...". Діти також вітаються по черзі з усіма.

Вправа 2. *Розминка*. Діти стають у коло. Ведучий пропонує кожному показати рух зі словами: "Я...(ім'я) люблю робити отак (показує рух ногами, руками чи головою)". Усі діти повторюють "... (ім'я) любить робити отак (показують)". І так по черзі вправу виконують всі діти.

Вправа 3. *Гра "Квітка групи"*

Матеріал: кольоровий папір, ножиці, клей, скотч.

Хід: Діти стоять у колі, вихователь – у центрі. Потім, повертаючись праворуч, ліву руку протягують до вихователя.

– Подивіться, на що схожа наша скульптура? (Діти називають різні версії, зупиняємося на версії "квітка"). Сьогодні ми створимо квітку нашої групи. У кожного з вас є пелюсточка (можна виготовити заздалегідь). Зараз намалюємо щось на пелюстці".

Коли діти виконають завдання, ведучий пропонує дітям розповісти щось цікаве про себе. Діти по колу розповідають і приклеюють пелюсточку до серцевинки. Виготовлену квітку прикріплюють скотчем до дошки, милуються нею. Це – модель групи.

Вправа 4. *Релаксація.*

Вихователь: "Пам'ятаєте казку "Цвітик – семицвітик"? Дівчинка на кожну пелюстку загадувала бажання, так і ви зараз можете сказати побажання один одному". Закінчує вправу ведучий словами: "Я бажаю, щоб усі ваші побажання здійснилися".

Вправа 5. *Рефлексія заняття.*

– Що сподобалось, чому?

– Для чого ми це робили?

Вправа 6. *Прощання.* Комбінації прийомів вербального й невербального прощання (обійняти й сказати "до побачення", поцілувати у щічку й сказати "бувай").

Заняття 13

Мета: розвивати відчуття єдності, згуртованості, навички контролю та самоконтролю.

Вправа 1. *Привітання.* Діти стають у коло, беруться за руки, вітаються всі разом, і дивлячись сусіду в очі, дарують один одному посмішку. Вправа 2. *Розминка.* Дітям пропонується *гра "Дощ"*.

Піднявся вітер (діти труть долоні). Починає крапати дощ (клацання пальцями). Дощ посилюється (почергове плескання долонями у груди). Починається справжня злива (плескання по стегнах). Дощ стихає (плескання долонями по грудях). Краплі падають на землю (клацання пальцями). Тихий шелест вітру (потирання долонь). Сонце! (руки догори).

Вправа 3. *Гра "Морський банан"*. Грають групами по п'ятеро дітей, сидячі на лаві. Вихователь перед початком гри пояснює, що морський банан – це гумовий човен, формою дещо схожий на банан. Пропонує дітям уявити, що вони катаються на морському банані і для цього мають міцно тримати один одного за лікті, щоб не розірвався ланцюжок і ніхто не впав у воду. За командою вихователя діти нахиляються ліворуч, праворуч.

Завдання: не загубити нікого з "пасажирів", не зробити нікому боляче. Якщо хтось "падає" з банана, усі разом мають вигукнути його ім'я.

Вправа 4. *Релаксація*. Вправа "Я хороший". Діти по колу з різною інтонацією говорять фразу.

Вправа 5. *Рефлексія заняття*.

– Що було цікавого? – Чого ви навчилися сьогодні?

Вправа 6. *Прощання*. Кожен по колу бажає здійснення мрій.

Заняття 14

Мета: вчити дипломатичному поведженню, розвивати почуття емоційно позитивного відношення один до одного, розвивати доброзичливі стосунки.

Матеріал: набір різнокольорових карток, будівельний матеріал, іграшки.

Вправа 1. *Привітання*.

Дітям пропонується привітатися фразою: "Привіт, друже!", доповнюючи її різноманітною мімікою, жестами.

Вправа 2. *Розминка*. Дітям пропонується "Щоденник настрою" (набір різнокольорових карток). Кожна дитина вибирає собі кольорову карту, яка відповідає її настрою, пояснює свій вибір. Значення кольорів "щоденника настрою": червоний – святковий, помаранчевий – радісний, жовтий – приємний, зелений – спокійний, синій – сумний, фіолетовий – тривожний, чорний – поганий.

Вправа 3. *Гра – драматизація "Безлюдний острів"*.

Дітям пропонується утворити дві команди і програти один день життя на безлюдному острові, дотримуючись приблизно такої сюжетної лінії: З якої причини ви опинилися на безлюдному острові? Хто ще там був? Як ви перезнайомилися? Як встановлювали контакти між собою? Що говорили? Що робили? Як поводитися один з одним? Як пройшов ваш перший день на безлюдному острові?

Дітям відводиться приблизно 20 хвилин на обговорення сюжету. Свій острів можна прикрасити, використати іграшковий та будівельний матеріали тощо. Кожна команда презентує свою гру-драматизацію.

Вправа 4. *Релаксація*. Вихователь: "Уявіть, що ви зараз знаходитесь на морському пляжі. Можна лягти на теплий пісок, послухати плескіт моря".

Вправа 5. *Рефлексія заняття*. Як ви почували себе, коли були на безлюдному острові самі? А коли з іншими дітьми? Який можна зробити висновок? Про що ви думали, коли лежали на теплому піску?

Вправа 6. *Прощання*. Прийоми прощання діти добирають самостійно.

Заняття 15

Мета: знизити тривожність, вчити використовувати позитивні моделі поведінки у реальному житті, формувати адекватну самооцінку.

Матеріал: набір будівельного матеріалу, іграшкові звірі.

Вправа 1. *Привітання*. Діти, по черзі дивлячись у дзеркало, вітаються самі з собою. Потім вітаються всі разом: "Добрий день!".

Вправа 2. *Розминка*. Дітям пропонується подумати й сказати, яка вона є з власної точки зору ("Я спокійний", "Я добрий", "Я люблю гратися з дітьми"...).

Вправа 3. *Гра "Дитячий садок для звірят"*. Вихователь розповідає казку: Жив-був Їжачок. Він був маленький, кругленький з гострим носиком та чорними очима-гудзиками. На спині у Їжака були справжні колючки. Але він був дуже добрим і лагідним. А жив він у дитячому садку, де було багато дітей, яких виховували добрі вихователі. Як він сюди потрапив, Їжачок не знав, але скільки він себе пам'ятав, він завжди чув дитячі голоси, бачив, як вони гралися, отримував від них смачні ласощі. Дуже подобалося Їжачку в дитячому садку, разом з дітьми він бігав, грався, багато чому навчався. Звичайно, це було непомітно для людей, а Їжачок мріяв... А мріяв він про те, що коли виросте, стане вихователем у дитячому садку і зможе навчити усіх лісових дітлахів усьому, що вміє сам та чому навчився у дітей в дитячому садку. Ось Їжачок став дорослим, прийшов час збутися його мрії. Лісові жителі побудували справжній дитсадок для зайчат, ведмедиків, лисенят, вовченят та інших звірів.

Далі тренер пропонує побудувати дитячий садок про який мріяв Їжачок, "населити" його "дітьми", організувати життя в лісовому дитячому садку. Діти грають у "лісовий дитячий садок".

Вправа 4. *Релаксація*. Вправа починається словами; "Мені добре, коли...". Діти згадують та по черзі описують стан внутрішньої рівноваги (наприклад, "Мені добре, коли поряд є друзі", "Мені добре, коли світить сонечко" тощо).

Вправа 5. *Рефлексія заняття*. – Як ти почувався під час гри? – Де і коли ще так можна гратися, поводитися?

Вправа 6. *Прощання*. Діти прощаються, промовляючи слова подяки: "До побачення, приємно було з тобою спілкуватися", "Бувай, завтра побачимося".

Заняття 16

Мета: розвивати дружні стосунки, навички безконфліктного поводження.

Матеріал: будівельний матеріал, маски kota, мишей, інших звірів, музика з мультфільму "Кіт Леопольд".

Вправа 1. *Привітання*. Діти, беручись за руки, утворюють коло з трьох осіб. Вітаються між собою, потім вітаються з іншими "трійками".

Вправа 2. *Розминка*. Продовжують грати "трійками". Дітям пропонується скласти "Правила дружби", звернувши увагу на такі моменти: Кого називають другом? Як поведуться друзі? Як ставляться друзі один до одного? Що означає "дружити"?

Вправа 3. *Гра "Давайте жити дружно"*.

Діти продовжують грати "трійками" або об'єднуються по дві "трійки". Вихователь пропонує згадати сюжет мультфільму "Кіт Леопольд", уявити, що кіт Леопольд та миші потоваришували. Потім побудувати для них спільний дім. У цьому домі кіт та миші будуть жити дружно, не сваритимуться. Дітям пропонується програти деякі сцени з життя kota Леопольда та мишей.

Наприклад:

- а) кіт Леопольд та миші саджають квіти;
- б) кіт Леопольд та миші разом йдуть на прогулянку;
- в) до kota та мишенят прийшли гості;

г) кіт Леопольд та миші допомагають старому їжачкові.

Вправа 4. *Релаксація*. Діти сідають за бажанням на стільці або килим, розслабляються. Вихователь промовляє слова, діти виконують:

Ми спокійно засинаємо. Добре нам відпочивати. ("Сплять").

Але вже пора вставати. Потягнуться, посміхнуться, всім відкрити очі й встати!

Вправа 5. *Рефлексія заняття*. – Які правила дружби візьмете для себе? – Краще, коли ми дружимо, або коли не дружимо? – Який у вас настрій після заняття? Завдяки чому?

Вправа 6. *Прощання*. Форма прощання – довільна.

Заняття 17

Мета: розвивати позитивне ставлення до відвідування дитячого садка, соціальну компетентність, емпатію.

Вправа 1. *Привітання*. Привітання із зайчиком і побажання гарного дня.

Вправа 2. *Розминка*. Діти грають парами: одна дитина імітує м'яч, друга – насос, який буде накачувати його. М'яч лежить, обм'якнувши всім тілом, на напівзігнутих ногах, руки, шия розслаблені. Корпус нахилений трохи вперед, голова опущена (м'яч не наповнений повітрям). Дитина – "насос" починає надувати м'яч, супроводжуючи рухи рук (вони нагнітають повітря зі звуком "с"). З кожною подачею повітря м'яч надувається все більше й більше. Почувши перший звук "с", дитина – "м'яч" вдихає порцію повітря, одночасно випрямляючи ноги в колінах, після другого "с" випрямляє тулуб, після третього – у м'яча підіймається голова, після четвертого – надулися щоки і навіть руки відійшли від боків. М'яч надуте. Насос перестав накачувати. Потім дитина – "насос" висмикує з м'яча шланг насоса. З м'яча з силою виходить повітря зі звуком "ш". Тіло м'яча знову обм'якнуло й вернулося у вихідне положення.

Вправа 3. *Гра "Телефон довіри"*.

Матеріал: дитячі мобільні телефони. Вихователь розповідає дітям, що таке "телефон довіри", яка основна мета його працівників. Потім пропонує

погратися у цю гру тих, хто хоче щось розповісти про своє перебування в дитячому садку, про те, що вони відчують, поділитися своїми враженнями, сказати, добре їм там чи погано. Роль працівника "телефону довіри" виконує вихователь. Він відповідає на запитання, дає слушні поради, підтримує, консультує співрозмовників. Під час гри вихователь має проявляти такт, не нав'язувати дітям своєї думки. Важливою є конфіденційність – "телефонну" розмову варто проводити в окремій кімнаті, куточку, без свідків.

Вправа 4. *Релаксація*. Продовжити речення : "Мені приємно, коли..."

Вправа 5. *Рефлексія заняття*. – Що вам сподобалося і чому? – Для чого ми це робили?

Вправа 6. *Прощання*. "Усмішка по колу".

Заняття 18

Мета: формування "Я-концепції", позитивного ставлення до свого імені й до імен ровесників; спонукати дітей називати один одного іменами, які більше подобаються, сприяти розширенню кола соціальних контактів.

Вправа 1. *Привітання*. Ведучий пропонує всім учасникам стати в коло. Один з учасників повертається до того, хто стоїть ліворуч, кладе руку йому на плече, і бажає чогось на сьогоднішній день або взагалі на майбутнє. Після чого гравець, якому побажали, також повертається до того, хто стоїть ліворуч, також бажає йому чогось приємного, і так далі – по колу, поки коло не замкнеться. Коли утворилось суцільне коло, ведучий каже, що всі побажання, які "говорились" через руку, передаються всім учасникам. Пропонує всім глибоко вдихнути і "впустити" всі побажання.

Вправа 2. *Розминка*.

Дітям роздаються картки з зображенням тварин: собака, мавпа, корова, півень, лев, кіт, заєць. Картки повторюються двічі. Діти повинні за допомогою міміки та жестів відшукати свою "пару". Не можна показувати свою картку, відтворювати характерні звуки тварин. Коли всі учасники згрупуються по парах, ведучий перевіряє, що вийшло, запитує: Що допомогло знайти пару? Чи важко було це зробити?

Вправа 3. *Гра "Поле імен"*.

Матеріал: кольоровий папір, ножиці, клей.

Вихователь розповідає: "Кажуть, що десь далеко існує Поле Імен. Коли мама хоче, щоб у неї була дитинка, вона приходить на те поле й вибирає квітку, що здається їй найкращою. Потім приходить додому і чекає. Під тією квіткою народжується дитина. Прилітає лелека, забирає її та приносить матері. Про що думає мама, коли тримає дитину на руках? (Діти висловлюють різні версії. Зупиняємося на версії про ім'я.) Правильно, мати думає про те, щоб дитина була здоровою, щасливою, розумною. А ще вона думає про те, яке ім'я дати дитині. Ім'я одне, але звучати може по-різному: Олена, Оленка, Оленочка, Альонушка.

Зараз кожен з вас створить квітку свого імені, а на кожній пелюстці напише (за допомогою дорослих) своє ім'я у різних варіантах. Станьмо в коло і подивимося, які в нас гарні квіточки. Тепер один за одним розповімо, чому вас назвали таким іменем, що воно означає" (можна дати домашнє завдання заздалегідь).

Коли дитина назвала варіації свого імені, всі повторюють разом: Олена, Оленка, Оленочка – гарна дівчинка тощо. Після закінчення покласти всі квіти у вазу й помилуватися красою букету.

Вправа 4. *Релаксація*. Назвати сусіда справа, слів та гарні їх якості.

Вправа 5. *Рефлексія*. – Що сьогодні робили на занятті? – Що було приємно робити, а що ні? Чому? – Що робить людей приємним у спілкуванні?

Вправа 6. *Прощання*.

Також була розроблена програма семінару-практикуму для педагогів.

Мета: привернути увагу педагогічних працівників до актуальності та соціальної значущості проблеми формування навичок спілкування у дітей дошкільного віку; підготовка педагогів до роботи з експериментальною методикою.

План

1. Ознайомлення з технікою тренінгу. Ігровий тренінг з первісного знайомства.

2. Моделювання ігор та розв'язання проблемних ситуацій.

Рекомендовані методи та прийоми: лекція, вивчення педагогічної документації дошкільних закладів, ігрові вправи, ігри, проблемні ситуації.

Хід проведення:

БЛОК 1. Ігри, які сприяють первісному знайомству. Даний блок містить запозичені та авторські ігри, ігрові вправи, які рекомендується використовувати на етапі ознайомлення "новачка" з колективом дітей та дорослих у дошкільному закладі, з новими умовами життя. Ігри спрямовані на забезпечення комфортного перебування в новому соціальному оточенні.

1. "Моє ім'я".

Мета: сприяння створенню комфортних умов для кожного учасника. Кожний учасник по колу називає своє ім'я або ім'я, яким він хоче, щоб його називали в групі (Анастасія, Настя, Настуня...).

2. "Снігова куля".

Мета: Сприяє запам'ятовуванню імен всіх учасників групи, продовжує знайомство. Перший учасник (наприклад, зліва від ведучого) називає своє ім'я. Наступний – повторює його, потім називає своє. Третій учасник повторює два імені і додає своє. Так по колу. Вправа закінчується, коли перший учасник називає по імені всю групу.

3. "Давайте познайомимося".

Мета: Дозволяє познайомитися один з одним, звикнути, адаптуватися до нового середовища. Вправа виконується у колі. Кожний учасник називає себе по імені. Якщо хоче, щось розповідає про себе, про своє ім'я.

4. "А ну-мо, привітаємося"

Мета: Сприяння закріпленню знайомства, створенню психологічно комфортної атмосфери. На початку вправи говориться про різні способи привітання, реальні та вигадані. Пропонується поздоровкатися плечем,

спиною, рукою, щогою, придумати свій власний незвичний спосіб привітання.

5. "Вгадай за голосом".

Мета: розвивати чуття один одного, диференціювання слухового сприйняття, співвідношення людини і його звукового сприйняття. Розвиток емпатії. Кожний по черзі є ведучим, становиться у кінець кімнати і закриває очі. Двоє з групи по черзі ведучого називають по імені. Завдання ведучого – відгадати, хто його звав. Якщо люди добре знайомі між собою, можна ускладнити гру, запропонувавши змінити голос.

6. "Вигадай собі нове ім'я".

Мета: Закріпити різні варіанти створення собі імені. Вправа виконується по колу. Кожний гравець вигадує собі ім'я на основі або першої літери свого імені, або асоціації з квіткою, рослиною, явищем тощо. (Наприклад: Олександр – солдат, Віка – гвоздика).

7. Гра-малюнок "Як тебе звати".

Рекомендується для дітей, які важко йдуть на контакт, не називають себе по імені, частково або зовсім не приймають участі у грі.

Завдання: як можна частіше ставити дитину в ситуацію необхідності називати своє ім'я. Дитині пропонується історія з одночасним її малюванням: Ось будинок, у ньому живе хлопчик (в залежності від статі дитини). Як його звати? Так як тебе? – звернення до дитини. Передбачається, що дитина зацікавиться й назве своє ім'я. У... (ім'я дитини) був песик... Розповідається історія про те, як загубився песик і хлопчик його шукав поки не прийшов до дому, а той чекав на нього.

БЛОК 2. Містить проблемні ситуації, розв'язання яких сприяє формуванню у дитини життєдайного ставлення до себе, визначенню мотивів спілкування, ролі спілкування з однолітками його власному житті, навчає дитину реально оцінювати свій статус у групі, ставлення інших дітей до себе, вчать орієнтуватися в нових умовах.

1. "Ти хочеш ходити до дитячого садка. Що для цього треба?" 2. "Ти не хочеш ходити до дитячого садка. Чим будеш займатися?". 3. "Ти знаєш правила поведінки в дитячому садку, але не завжди їх дотримуєшся. Як виправитися?". 4. "Ти знаєш за що тебе цінують діти?". 5. "Що з тобою відбувається приємного (неприємного), коли ти ходиш до дитячого садка?".

БЛОК 3. Ігри, ігрові вправи, етюди (запозичені та авторські), спрямовані на розвиток уміння входити у контакт з іншими людьми, добирати конструктивні форми поведінки, на засвоєння законів і правил поведінки та спілкування.

1. "Зустріч клоунів".

Мета: розвивати комунікативні навички, вправлятися у виявленні приязного ставлення одне до одного; вчити вербальних та невербальних способів знайомства; збагачувати соціальний досвід.

Хід: Ведучий розповідає цікаву історію: "Жили собі двоє клоунів: одного звали Бім, другого – Бом. Бім працював в цирку, а Бом – у театрі. Вони ніколи не зустрічалися, хоча й чули один про одного. Якось на весні діти запросили їх на дитяче свято. Клоуни нарешті зустрілися, познайомилися, зраділи один одному і...". Гравцям пропонується придумати й показати, як відбулася ця зустріч, що робили і казали один одному клоуни.

2. "Намалюй портрет".

Мета: продовження знайомства; розвиток уважного ставлення один до одного, вміння вербально описувати свого колегу.

Хід: права виконується парами. Кожний гравець повинен уважно розгледіти свого партнера, потім стають один до одного спиною і по черзі називають ім'я та описують свого партнера: зачіску, одяг, обличчя. Потім повертаються обличчям і порівнюють з оригіналом.

3. "Впізнай за описом".

Мета: розвиток уміння коректно поводитися, фіксувати найсуттєвіші риси, особливості, характеризувати, не кривдячи партнера.

Хід: Кожний гравець, по черзі, загадує когось із групи і малює його словесний портрет: зовнішні, внутрішні особливості, риси характеру, особистісні та професійні досягнення, не називаючи особу. Група повинна за описом відгадати, кого мали на увазі.

4. "Загубився".

Мета: розвивати вміння контактувати з незнайомими людьми, добирати адекватні форми поведіння; розвивати соціальну компетентність та комунікабельність.

Хід: Ведучий розповідає історію, яка трапилася з одним хлопчиком. Богдан разом з батьками приїхав у незнайоме місто. Вони тільки зійшли з поїзда, як хлопчик побачив велику собаку й від подиву зупинився, а батьки пішли далі. Собака побіг. Хлопчик озирається, але мами й тата нема. Завдання для гравців: Запропонувати виходи з цієї ситуації, змодельовати поведінку "персонажів"(як можна частіше промовляти ім."я хлопчика). Наприклад, батьки шукають хлопчика, гукаючи його: Богдан, Богданчику!

5. "На безлюдному острові".

Мета: вправляти гравців в умінні знайомитися, розпочинати розмову, дипломатично поводитися; збагачувати досвід знайомства та позитивної поведінки.

Хід: Грають по двоє або по троє. Ведучий сповіщає, що вони опинилися на безлюдному острові. Крім них, там нема нікого.

Завдання: познайомитися, розпочати розмову, розповісти як можна більше про себе, а також розпитати про своїх партнерів.

Заняття 4 Тема: Організація співробітництва дитячого садка та сім'ї з проблеми соціальної адаптації.

Також була підготовлена інформація-доповідь для вихователів «Значення гри в житті дитини».

2.3 Аналіз динаміки навичок спілкування у молодших дошкільників

Після проведення формувального етапу дослідження було проведене повторне спостереження за дітьми експериментальної та контрольної груп стосовно спілкування дітей з однолітками (Додаток Е).

Таблиця 2.4

Рівні сформованості навичок спілкування, експериментальна група

Ім'я, прізвище дитини	Рівень розвитку
Єгор З.	середній
Максим Р.	високий
Гліб Л.	середній
Артем Ч.	високий
Нікіта Б.	середній
Єгор Ч.	середній
Артем С.	середній
Крістіна Ш.	високий
Владислав Л.	низький
Софія Ц.	середній

Таблиця 2.5

Рівні сформованості навичок спілкування, контрольна група

Ім'я, прізвище дитини	Рівень розвитку
Дмитро С.	середній
Єва М.	середній
Уляна Є.	низький
Михайло К.	низький
Назар Д.	високий
Кіріл К.	середній
Сергій Р.	високий
Лариса Л.	низький

Гліб П.	середній
Поліна М.	середній

Кількісні дані щодо впливу проведеної експериментальної роботи на розвиток навичок спілкування дітей експериментальної та контрольної груп представлені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Порівняльні дані про рівні сформованості навичок спілкування з однолітками дітей молодшого дошкільного віку після формувального експерименту (у %)

Групи	Рівень комунікативного розвитку, %		
	високий	середній	низький
експериментальна	30%	60%	10%
контрольна	20%	50%	30%

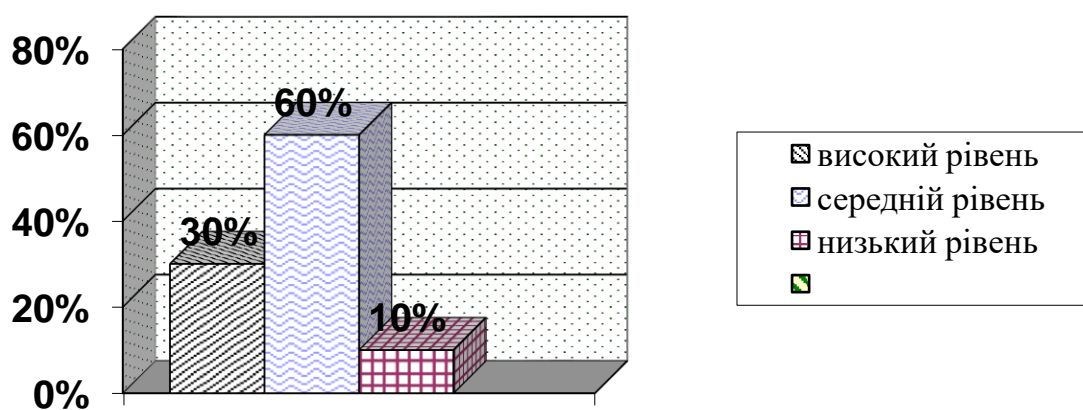

Рис. 2.4 Рівні комунікативного розвитку дітей експериментальної групи

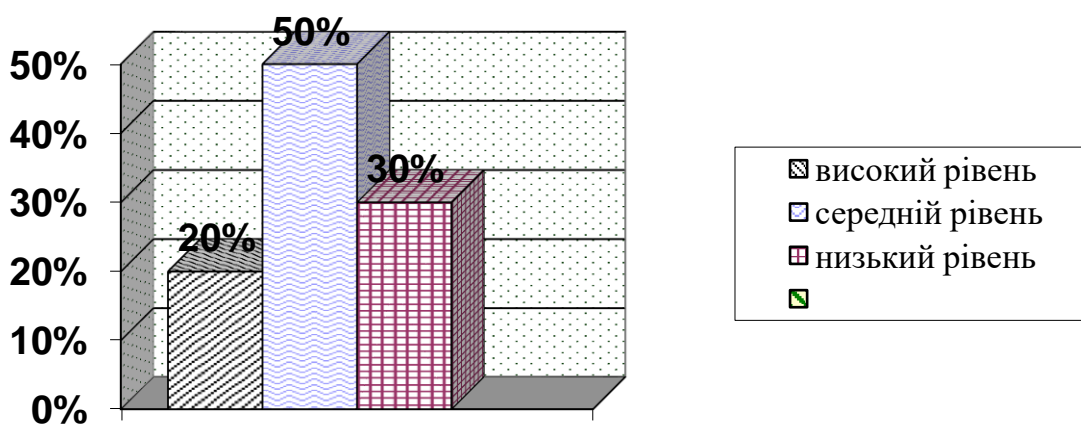

Рис. 2.5 Рівні комунікативного розвитку дітей контрольної групи

Як ми бачимо з діаграми 2.4, у експериментальній групі на 20% збільшилась кількість дітей з високим рівнем розвитку навичок спілкування; на 20% збільшилась також кількість дітей із середнім рівнем розвитку цієї навички. На 40% зменшилася кількість дітей із низьким рівнем розвитку навичок спілкування.

Натомість, у контрольній групі зміни статистично незначущі: так, високий рівень підвищився на 10%, середній рівень залишився на тому ж рівні. Низький рівень зменшився на 10%.

Таким чином, запропонована система роботи з формування навичок спілкування дітей з однолітками вплинула на рівень комунікативного розвитку дошкільників, що проявилось у формуванні комунікативних умінь (вміння домовитись, надання допомоги учасникам гри), покращенні культури спілкування з однолітками (звернення до однолітків, характер розмови, уважність при розмові з однолітком), оптимізації контактів дітей з однолітками (рівень злагоди в групі, ставлення до однолітків).

Сукупність усіх отриманих на заключному етапі дослідження даних в цілому свідчить про досить високу ефективність розробленої програми формування навичок спілкування дошкільників з однолітками.

Для того, щоб подолати наявні труднощі у комунікації дошкільників, необхідні наступні умови:

- обов'язкове використання суб'єктного, шанобливого, розвивального спілкування, яке не травмує і не пригнічує активність дитини; здійснення з дітьми повноцінної взаємодії, яка не гальмує активність та самостійність дитини;

- реалізація головної умови розвитку дитини - використання діалогічного спілкування;

- становлення емоційно-особистісної форми спілкування дитини з близькими людьми та широким колом соціального оточення, що реалізує потребу дитини у визнанні, любові, підтримці, що сприяє розвитку мотивів до спілкування і співробітництва у різноманітних і цікавих для дошкільника видах діяльності;

- принцип гуманізації міжособистісних стосунків, що виключає авторитарний стиль керівництва у вихованні дітей, твердження суб'єкт-суб'єктних відношень у комунікації дитини з навколишнім світом;

- наповнення життя дитини почуттям причетності до відкриття, особистісних взаємин, дати свободу у виявленні інтересів, виборі партнерів по спілкуванню та засобів досягнення мети;

- активізація і стимулювання педагогами процесу спілкування дітей за допомогою спеціально організованої ігрової діяльності.

Отже, усунення наявних труднощів у комунікації є життєво необхідним, оскільки це забезпечує дитині молодшого дошкільного віку активну участь у спільній діяльності з однолітками. Своєчасне виявлення труднощів у комунікації і розпочата корекційна робота на ранніх стадіях в ході тісного взаємозв'язку з ігровою діяльністю дає змогу дитині максимально розкритися та самовизначитися у своїй індивідуальності, бути членом дитячої спільноти.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне та практичне дослідження проблеми дають змогу зробити наступні висновки.

1. Проблема формування навичок спілкування у дітей дошкільного віку достатньо висвітлена у літературі. Науковцями проводяться як теоретичні дослідження спілкування (А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Піроженко, Н. Захарова та ін.); так і розробляється практичне навчання дошкільників формам і методам підвищення рівня культури спілкування (А. Богуш, Н. Захарова, О. Кононко та ін.).

2. Сучасний стан проблеми розвитку ігрової діяльності, під час якої дитина-дошкільник опановує навичками спілкування із однолітками, говорить про те, що у дошкільному дитинстві необхідно приділяти більш уваги процесу становлення та розвитку культури спілкування зі сторони дорослих. Проведене анкетування вихователів вказало на високий рівень підготовки вихователів до формування навичок спілкування вихованців. Вихователі вчать вихованців нормам ввічливості, за потреби роблять дітям зауваження та пояснюють норми спілкування і поведіння, застосовують індивідуальний підхід до дітей. Також проводять роз'яснювальну роботу з батьками стосовно формування навичок спілкування дошкільників.

3. Проведене анкетування батьків дає змогу стверджувати, що ними проводиться недостатня робота з формування навичок спілкування їхньої дитини як з іншими дорослими, так і з однолітками. Також можна вказати на недостатній теоретичний рівень обізнаності батьків з цієї проблеми, ігнорування необхідності виховувати культуру спілкування дитини та намагання перекласти це на дошкільні навчальні заклади.

4. Формувальний етап дослідження, до якого входили комунікативні ігри для дітей, комунікативні ситуації, обговорення поведінки персонажів, виявився ефективним. Так, у експериментальній групі на 20%

збільшилась кількість дітей з високим рівнем розвитку навичок спілкування; на 20% збільшилась кількість дітей із середнім рівнем розвитку цієї навички. Та 40% зменшилася кількість дітей із низьким рівнем розвитку навичок спілкування. При цьому зміни у контрольній групі були незначні.

5. Тому саме ігрова діяльність дозволяє дітям дошкільного віку самостійно відтворювати світ дорослих, включатись у міжособистісну взаємодію, відтворювати ігрові та встановлювати реальні стосунки з однолітками, що складає основу для поступового розвитку комунікативної компетентності у спілкуванні та забезпечує успішність у оволодінні будь-яким видом діяльності у майбутньому.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ВИХОВАТЕЛЯМ

Пам'ятайте, що вихователі можуть зацікавити вихованців емоційним спілкуванням та своїми діями, і тоді гра для них стане цікавою та важливою.

Радимо вихователям бути для вихованців не тільки носієм ігрових умінь, активним учасником ігор. Треба вміти і знати, як навчити дошкільників гратися: здійснювати показ ігрових дій, вміти зробити опис сюжету чи персонажу гри, вправляти дітей в ігрових діях, створити цікаві проблемні ігрові ситуації для них.

Пам'ятайте, що дитина ще має труднощі комунікації й не може усвідомити причини виникнення цих труднощів. Тому радимо надавати дітям з труднощами комунікації допомогу: створювати спеціальні умови, які б приводили до розвитку рефлексії по відношенню до себе як суб'єкта комунікативного спілкування; організувати корекційну роботу з метою подолання комунікативних труднощів, розвитку і покращення прийомів спілкування з однолітками.

Пам'ятайте, що пріоритетним завданням для вихователя є забезпечення емоційного комфорту вихованців у групі. Адже діти люблять тих вихователів, які поділяють їхні інтереси, приймають активну участь в ігровій діяльності, виконують головні та другорядні ролі. Для того, щоб не мати утруднень з дисципліною, вихователь повинен бути для всіх дітей партнером в ігровій діяльності, помічником, який надасть пораду, допоможе ввійти в дитяче товариство, отримати бажану роль і справитися з нею. Саме завдяки участі в ігровій діяльності вихователь може підняти авторитет дитини, виділити привабливі риси характеру дитини перед однолітками.

Радимо вихователям дотримуватися правила, що в ігровій діяльності знання та уміння мають пропонуватися дітям молодшого дошкільного віку з поступовим ускладненням: від простого до складного.

Вихователів, який організовує гру з метою формування навичок спілкування, необхідно врахувати, що саме вміють робити його вихованці.

Вихователь має пам'ятати, що усі діти в колективі різні, тому примушувати до ігрової діяльності усіх дітей не рекомендується.

Пам'ятайте, що прагнення дитини до ігрової діяльності є дуже важливим. Тому молодших дошкільників потрібно зацікавити. Для цього пропонуємо створювати невимушену атмосферу довіри під час ігрової діяльності.

Пам'ятайте, що вихователь у процесі ігрової діяльності має виявляти максимум артистизму: вміти заінтригувати дітей якоюсь несподіванкою, достатньо володіти мімікою, жестами, інтонацією; за допомогою тембру голосу відтворювати подив, смуток, радість, захоплення. Такі засоби будуть гарними помічниками вихователю в роботі з молодшими дошкільниками.

Вихователь повинен вміти підібрати саме ті ігри для своїх вихованців, які їм необхідні, цікаві і корисні на даний момент. Кожна гра, яку пропонує вихователь, має надавати дітям можливість практично застосовувати те, що є знайомим молодшим дошкільникам та спонукати до засвоєння нового.

Радимо педагогові правильно обирати ігри, враховуючи рівень розвитку дітей. Пропонуємо проводити ігри не лише на заняттях, але і у вільний час: на прогулянці, в другій половині дня, оскільки більшість ігор нетривалі за часом та прості за своєю організацією. Незнайомі, нові ігри для молодших дошкільників слід неодмінно проводити вранці, в години, відведені для занять, бо такі ігри вимагають від них досить високої розумової напруги. В ранні години діти більш продуктивно працюють і краще засвоюють нове.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. Москва : Изд-во МГУ, 2003. 240 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
3. Безсонова О. Соціо-ігрова взаємодія : загравання чи природний розвиток? / О. Безсонова. Дошкільне виховання. 2018. № 9. С. 10-13.
4. Богуш А. М. Мовленнєвий портрет п'ятирічної дитини / А. Богуш // Дошкільне виховання. 2013. №7. С. 6-10.
5. Богуш А. М. Оптимізація мовленнєвої роботи з дітьми в розвивальному середовищі дошкільного навчального закладу / А. Богуш, Н. Гавриш // Дошкільне виховання. 2012. № 10. С. 5- 9.
6. Богуш А. Дошкільна лінгводидактика / А. Богуш, Н. Гавриш. Запоріжжя : Просвіта, 2008. 230 с.
7. Войчук О. Спілкування дорослого і дитини дошкільного віку з порушенням психологічного розвитку. Вісник Запорізького національного університету. 2008. № 1. С. 62-65. URL: <http://web.znu.edu.ua/herald/> 155
8. Вруська І. В. Особистісний розвиток дошкільника в ігровій діяльності / І. В. Вруська. Дошкільний навчальний заклад. 2015. № 7. С. 2-6.
9. Выготский Л. С. Собрание сочинений в 6 томах. Т. 4: Детская психология. Москва : Педагогика, 1984. 436 с.
10. Гончаренко С. Український педагогічний словник / голов. ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
11. Декларація прав дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
12. Деятельность и взаимоотношения дошкольников / под ред. Т. А. Репиной. Москва : Педагогика, 1987.
13. Дошкільна освіта : словник-довідник: понад 1000 термінів, понять та назв / упорядн. К. Крутій, О. Фунтікова. Запоріжжя: ЛПС, 2010. 324 с.

14. Дуткевич Т. Дитяча психологія : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
15. Дятленко Н. М. Виховання самоповаги у дошкільників. Актуальні проблеми дошкільного виховання : міжвузівський збірник наукових праць / за ред. А. М. Богуш, Т. І. Поніманської. Рівне : РДП, 1997. С.94-96.
16. Ерастов Н. П. Психология общения. Ярославль, 1989. 148 с.
17. Захарова Н. Адаптація дітей дошкільного віку до сучасного соціального простору : монографія / Н. Захарова. Донецьк : Ноулідж, 2010. 218 с. URL: <https://dspace.bdpi.org/bitstream>
18. Игра дошкольника / под ред. С. Л. Новоселовой. Москва : Просвещение, 1989. 286 с.
19. Кайдалова Л. Психологія спілкування : навчальний посібник. Харків : НФАУ, 2011. 132 с.
20. Карасьова К. В. Ігровий простір дитини / К. Карасьова, Т. Піроженко. Київ : Шк.світ, 2011. 128 с.
21. Карасьова К. В. Як навчити дітей грати? / К. В. Карасьова. Дошкільне виховання. 2014. № 12. С. 2-6.
22. Коломинский Я. Л. Психология детского коллектива / Я. Л. Коломинский. Минск : Народная асвета, 1984. 240 с.
23. Конвенція про права дитини. URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
24. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості : в дошкільному дитинстві / О. Л. Кононко. Київ : Освіта, 1998. 255 с.
25. Кононко О. Л. Культивуємо спілкування без тиску / О. Л. Кононко. Дошкільне виховання. 2017. № 5. С. 2-6.
26. Крутій К. Л. Створення мовленнєвого середовища : теоретичні засади та практична реалізація / К. Л. Крутій. Запоріжжя : ЛПС, 2006. 128 с.
27. Крутій К. Л. Створення мовленнєвого середовища (теоретичні засади і практична реалізація) / К. Л. Крутій. Запоріжжя : ЛПС, 2001. 203 с.

28. Кузьменко В. У. Психолого-педагогічні основи розвитку індивідуальності дитини від 3 до 7 років : дис. д-ра психол.наук 19.00.07 / В. У. Кузьменко. Київ : НПУ ім. В. П. Драгоманова. 2006. 519 с. URL: <http://www.disslib.org/psykholoho-pedahohichni-osnovy-rozvytku-indyvidualnosti-dytyny-vid--do--rokiv.html>
29. Кузьменко В. У. Відверті розмови психолога з батьками / В. У. Кузьменко. Дошкільне виховання. 2005. № 8. С. 5-7.
30. Лаврентьева Г. П. Культура общения дошкольников / Г. П. Лаврентьева. Киев : Радянська школа, 1988. 128 с.
31. Ладивір С. Розвиваючий потенціал гри : використовуємо сповна / С. Ладивір. Практичний психолог : дитячий садок. 2015. № 2. С. 4-8.
32. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : в 2-х томах. Т. 2. Москва : Педагогика, 1983. 392 с.
33. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка / М. И. Лисина / под ред. А. Г. Рузской. – 2-е изд. – Москва : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. 384 с.
34. Менджерицкая Д. В. Воспитателю о детской игре : пособие для воспитателя детского сада / Д. В. Менджерицкая. Москва : Просвещение, 1982. 128 с.
35. Михальська С. Вплив сім'ї на формування особистості дитини. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки». 2014. Вип. 121(2). С. 22-28.
36. Олійник О. Ділове спілкування : навчальний посібник. Красноармійськ: КІП ДонНТУ, 2009. 380 с.
37. Павелків Р. Дитяча психологія : навч. посібник / Р. Павелків, О. Цигипало. Київ : Академвидав, 2011. 373 с.
38. Петрик О. Гармидер у куточку іграшок : ігрова діяльність для дітей молодшої групи / О. Петрик. Дошкільне виховання. 2017. № 5. С. 23.
39. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника / Т. Піроженко. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 152 с.

40. Піроженко Т. Організуємо розвивальну роботу відповідно до рівнів комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини / Т. Піроженко. Практичний психолог : дитячий садок. 2015. № 9. С. 31-36.
41. Піроженко Т. Особистісний розвиток дітей у творчих іграх / Т. Піроженко, К. Карасьова. Дошкільне виховання. 2012. № 9. С. 28-31.
42. Піроженко Т. Радість розвитку / Т. Піроженко. Палітра педагога. 2016. № 6. С. 4-6.
43. Приходько Ю. Психологічний словник-довідник : навч. посібник. 3-тє вид. / Ю. Приходько, В. Юрченко. Київ : Каравела, 2016. 320 с.
44. Приходько Ю. Особливості спілкування дошкільників / Ю. Приходько. Дошкільне виховання. 1982. № 11. С. 10-11.
45. Про дошкільну освіту : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>
46. Развитие общения дошкольников со сверстниками / под. ред. А. Ружской. Москва : Педагогика, 1989. 216 с.
47. Рачова Н. Використання ігор у садку / Н. Рачова. Психолог дошкільця. 2013. № 10. С. 28-30.
48. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 460 с.
49. Самохвалова А. Г. Коммуникативные трудности ребенка : проблемы, диагностика, коррекция : уч.-метод. пособие / А. Г. Самохвалова. Санкт-Петербург : Речь, 2011. 150 с.
50. Смирнова Е. О. Психология ребенка от рождения до 7 лет / Е. О. Смирнова. Москва : Школа-пресс, 1997. 336 с.
51. Смук О. Вплив спілкування на формування особистості, на розвиток її внутрішнього, суб'єктивного світу, на розширення і збагачення соціального і психологічного досвіду. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2012. Вип. 25. С. 183-188.

52. Стаєнна О. Роль дорослого в дитячій грі / О. Стаєнна. Палітра педагога. 2017. № 1. С. 3-5.
53. Шайда Н., Шайда О. Криза міжособистісних стосунків та її вплив на особливості розвитку самооцінки дітей. Проблеми екстремальної и кризисной психологии : сборник научных трудов. НУЦЗ України. 2016. С. 325-333. URL: <http://nuczu.edu.ua/>
54. Щербакова Е. И. Формирование взаимоотношений детей 3-5 лет в игре / Е. И. Щербакова. Москва : Просвещение. 1984. 80 с.